

ОСОБА У КОНТЕКСТІ ІСТОРІЇ

<https://doi.org/10.15407/vuchk2020.02.129>

УДК 94(477.81/82)(092)

*Руслана ДАВИДЮК**

Отамани-наддніпрянці у Волинському воєводстві: повстанські рейди, розвідка, політика, громадське життя

Мета дослідження. У науковій статті проаналізовано діяльність повстанських отаманів на території Західної Волині, що за умовами Ризького мирного договору відійшла до складу Польщі. Доведено, що на цій території дислокувалася значна частина вояків Армії УНР, звільнених з таборів для інтернованих, формувалися групи для переходу на територію СРСР. Посилена увага більшовиків до волинського прикордоння зумовлювалася планами використання цієї території у боротьбі проти Польщі.

Методологія дослідження базується на методах аналізу і систематизації, що дозволило простежити особливості адаптації повстанських

* *Давидюк Руслана Петрівна* – доктор історичних наук, професор, професор Рівненського державного гуманітарного університету; ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-0485-5121>; davrus63@gmail.com.

отаманів до життя Волинського воєводства, з'ясувати їхні взаємини з польською владою, особливості громадсько-політичної діяльності, а також висвітлити намагання більшовицьких спецслужб контролювати дії отаманів, організовувати на них замах, переслідувати родини, що залишилися на радянській території. Метод просопографії знадобився для з'ясування імен повстанських отаманів. Наукова новизна статті полягає у введенні до наукового обігу архівних документів спецслужб, що дало можливість з'ясувати вплив наддніпрянських повстанських отаманів на розвиток життя у волинському прикордонні.

Висновки. До осені 1921 р. антибільшовицька повстанська боротьба була зосереджена на підготовці та проведенні Другого Зимового походу. Після його поразки частина вцілілих бійців поповнила табір наддніпрянської політичної еміграції у Польщі, окремі отамани зважувалися на ризиковані походи через кордон. Повстанці, що, попри перешкоди з боку польської влади, осідали у Волинському воєводстві, намагалися адаптуватися до нового життя. Частина з них, що мали підтримку Володимира Оскілка, були переважно лояльними до польської влади. Після травневого перевороту 1926 р. повстанські отамани долучилися до мережі спеціальних розвідувальних пунктів у волинському прикордонні, налагоджених за сприяння польської «двуйки». Встановлення більшовицької влади у західно-волинському регіоні у 1939 р. призвело до арештів і переслідувань повстанських отаманів. Зберегли життя переважно ті, хто виїхав на піднімецьку окупаційну територію.

Ключові слова: повстанський рух, отамани, Наддніпрянщина, Польща, Волинське воєводство, міжвоєнний період, прикордоння, репресії.

Отаманщина вважається однією із причин поразки Української революції, позаяк отаманам бракувало відповідальності, дисципліни, вони діяли на власний розсуд, що нерідко призводило до різних ексцесів, масового насилля. Часто задля своєї «амбіції» вони виступали проти української влади, шкодили спільній справі, з ними неможливо було порозумітися, а отаманщина перетворилася у пухлину на тілі України. Після поразки Української національно-демократичної революції та розподілу українських земель, боротьба з більшовицькою владою не припинилася, а початок 1920-х рр. характеризувався поширенням повстанського руху на території УСРР. Частина колишніх отаманів у цих умовах опинилася на території Польщі, осіла у прикордонному Волинському воєводстві, намагалася адаптуватися до нових умов життя.

Боротьба повстанців на території УСРР початку 1920-х рр. належить до проблем, вивчення яких активізувалося в умовах української незалежності: захищено дисертації¹, опубліковано монографії, статті², життєписи повстанських отаманів³. На від-

¹ *Стегній П.А.* Селянські повстання в Правобережній частині УСРР у 1921–1923 рр. (на матеріалах петлюрівського руху): дис. ... канд. іст. наук: 07.00.01 / П. А. Стегній, Кременчуцький держ. політех. ін-т. – Кременчук, 2000. – 230 с.; *Архирейський Д.В.* Діяльність воєнних нарад України в 1920–1924 роках (на матеріалах південних губерній): автореф. дис. ... канд. іст. наук: 07.00.01 / Д. В. Архирейський; Запорізький держ. ун-т. – Запоріжжя, 2000. – 16 с.; *Ченцов В.В.* Політичні репресії в Радянській Україні в 20-ті роки: автореф. дис. ... д-ра іст. наук: 07.00.01 / В. В. Ченцов; Дніпропетровський держ. ун-т. – Дніпропетровськ, 2000. – 34 с.; *Красносілецький Д.П.* Антибільшовицький рух селян в правобережній частині УСРР у 1920–1924 роках: дис. ... канд. іст. наук: 07.00.01 / Д. П. Красносілецький; Кам'янець-Подільський держ. ун-т. – Кам'янець-Подільський, 2007. – 244 с.; *Василенко В.М.* Архівно-кримінальні справи як джерело вивчення репресій більшовицького режиму проти учасників повстанського руху за відновлення УНР: дис. ... канд. іст. наук: 07.00.06 / В. М. Василенко; Дрогобицький держ. пед. ін-т імені Івана Франка. – Дрогобич, 2019. – 288 с.

² *Архирейський Д., Ченцов В.* Влада і селянство в Україні у 20-ті рр. // З архівів ВУЧК–ГПУ–НКВД–КГБ. – 1999. – № 1/2 (10/11). – С. 87–127; *Щербатюк В.* Висвітлення селянського повстанського руху 1917–1921 рр. у працях радянських воєначальників – учасників революційних подій // Там само. – 2010. – № 2 (35). – С. 379–402; *Василенко В.* Політичні репресії учасників антибільшовицького руху в Україні (1917–1925 рр.): архівні кримінальні справи свідчать // Там само. – 2017. – № 1 (47). – С. 113–314; *Срібняк І.В.* Діяльність Партизансько-повстанського штабу при Головній команді військ УНР у 1921 р. // Укр. іст. журн. – 2001. – № 5. – С. 107–120; *Котляр Ю.В.* Повстанство. Селянський рух на Півдні України (1917–1925). – Миколаїв–Одеса: «ТОВ Від», 2003. – 194 с.; *Подкур Р.Ю.* Збройний виступ як радикальна форма опору радянській владі в УСРР в 1920-ті – початку 1930-х рр. (за матеріалами ВУЧК–ГПУ) // Історія України. Маловідомі імена, події, факти: зб. наук. пр. – К.: Ін-т історії України НАН України, 2005. – Вип. 31. – С. 90–102; *Савченко В.А.* Атаманщина. – Харьков: Фолио, 2011. 379 с.

³ Героїзм і трагедія Холодного Яру: зб. мат. і спогадів / під ред. Р. М. Ковалю. – К.: Незборима нація, 1996. – 317 с.; *Коваль Р.* Отамани Гайдамацького краю. 33 біографії. – К.: Правда Ярославичів, 1998. – 616 с.; *Шатайло О.* Генерал Юрко Тютюнник. – Львів: Світ, 2000. – 143 с.; *Коваль Р.*

міну від радянської історіографії, яка, вслід за більшовицькою ідеологією, визначала українських отаманів переважно як «погромників», «бандитів», «петлюрівське охвістя», сучасні вчені, залучаючи до обігу чимало нових документів, формують цілісну картину повстанського руху, повертають багато імен повстанців, відновлюють обставини та специфіку їхньої боротьби. Хоча з радянської історіографії можна почерпнути цікаві факти і обставини боротьби більшовицької розвідки з унерівськими повстанцями. У праці М. Какуріна (військовий експерт, помічник військового міністра, до 1919 р. воював на боці УНР⁴), із посиленням на документи, подано інформацію про партизанські дії «петлюрівських банд», оцінених як вагомий фактор протидії більшовицьким формуванням⁵. Д. Голінков зазначав:

«Важкою і небезпечною була ця робота. Багато співробітників – уповноважених органів державної безпеки – безпосередньо проникали в озброєні банди і повстанками»⁶.

Завальнюк К. Трагедія отамана Волинця. – К: Діюкор, 2002. – 288 с.; *Завальнюк К.В.* Провісники волі [повстанський рух на Поділлі у персоналіях (20-ті роки XX ст.)]: наук.-довід. вид. – Літин: «Літин. райдрук.», 2005. – 352 с.; *Красносілецький Д.* Повстансько-підпільна діяльність Якова Гальчевського на Правобережній Україні (друга половина 1922–1925 рр.) // Наукові записки Вінницького держ. ун-ту імені Михайла Коцюбинського. Серія: Історія. – 2006. – Вип. 10. – С. 80–86; *Тинченко Я.* Офіцерський корпус Армії Української Народної Республіки (1917–1921). – К.: Темпора, 2007. – 536 с.; *Каліберда Ю.* Іван Трейко: повстанський отаман (1917–1921), генерал-хорунжий УПА (1940–1945) // Воєнна історія. – 2011. – № 1 (55). – С. 75–80; Повстанський рух 20-х – 30-х рр. XX ст. на Сумщині. Т. 1. / авт.-упоряд. Г. М. Іванущенко. – Суми: ФОП Наталуха А.С., 2011. – 340 с.; *Руккас А.* Яків Гальчевський – український офіцер у війську Польському міжвоєнного періоду // Молода нація. – 2000. – № 4. – С. 93–128; *Його ж.* Він стояв на чолі військової розвідки УНР у міжвоєнний період: життя та діяльність сотника Василя Недайкаші: [Електронний ресурс] // Військово-історичний меридіан. – 2013. – № 2. – С. 86–96. – Режим доступу: https://vim.gov.ua/pages/_journal_files/09.07.2013/pdf/86-96.pdf.

⁴ *Шандрук П.* Сила доблесті. Мемуари. – К.: Вища школа, 1999. – С. 52.

⁵ *Ейдеман Р., Какурін М.* Громадянська війна на Україні. – Х.: Держ. вид-во України, 1928. – 71 с.

⁶ *Голінков Д.* Крушение антисоветского подполья в СССР. – М.: Политиздат, 1986. – Кн. 2. – 4-е изд. – С. 235.

Згадаємо статтю, присвячену співробітнику більшовицької спецслужби Сергію Каріну-Даниленку, який увійшов до оточення Ю. Тютюнника. Користуючись довірою генерала, він доповідав про діяльність повстанських загонів, що переходили польсько-радянських кордон⁷.

Вагомим підґрунтям для сучасних досліджень означеної проблеми стало перевидання, оцифрування праць учасників Української революції. Сучасник згаданих подій, полковник Армії УНР (згодом урядом в екзилі йому було присвоєно генеральський чин) Олександр Вишнівський у спогадах основним джерелом отаманії називав «хвору амбіцію». Він поділяв отаманів повстанського руху на дві нерівні групи: отаманів позитивних і отаманів негативних:

«Отамани позитивні були ідейними, свідомими своїх національних обов'язків, українськими патріотами. Своїми повстанськими загонами вони нищили ворогів України у запіллі ворожої армії [...] Отамани негативні ділилися на три групи: "батьки-отамани", "опереткові отамани", отамани-анархісти і комуністичне охвістя»⁸.

До «позитивних» автор відносив Я. Гальчевського, І. Лютого, А. Волинця, І. Струка і ін., до негативних – Й. Біденка, О. Палієнка. Ці прізвиська особливо цікаві нам, адже чимало із зазначених осіб жили на території міжвоєнної Волині.

Аркадій Валійський, характеризуючи поширення повстанського руху у період Української революції, розділяв його історію на окремі періоди і зробив висновок, що третій період, а це «перші два роки окупації України більшовиками», «під оглядом національним і беззастережної відданості ідеї УНР [...] був найкращим»⁹.

Можна погодитися із думкою сучасного дослідника повстанського руху Дениса Красносілецького, який, визначаючи

⁷ Шевчук В. Многократно испытан // Сборник КГБ СССР. – 1989. – Ноябрь. – № 138. – С. 55–62.

⁸ Вишнівський О. Повстанський рух і отаманія: зб. – Дітройт, Мічиген, 1973. – С. 103.

⁹ Валійський А. Повстанський рух в Україні в роках 1917–1922 // Вісті комбатанта. – 1961. – Ч. 4. – С. 12–16.

«отаманію» як «антибільшовицький селянський повстанський рух», виділяв «два політичні напрямки: національний (петлюрівщина) та анархічний (махновщина)»¹⁰.

В умовах появи вузькоспеціалізованих праць з вивчення повстанського руху, недостатньо дослідженою залишається діяльність отаманів після їхнього переходу за кордон, зокрема адаптація до політичного, громадського життя на землях Західної Волині.

Предметом нашого дослідження стала міжвоєнна діяльність тих отаманів, які продовжували боротьбу у визначений А. Валійським «третьій період», та за своїми поглядами були, переважно, представниками «національного напрямку». Ілюстрацією їхніх поглядів може слугувати така деталь: заарештована у справі «банди Гальчевського» Олександра Темник (розстріляна у 1922 р.) свідчила, що у повстанців був пароль «Слава» і відповідь на нього «Україні»¹¹. Подібне описав отаман Яків Водяний, зазначаючи, що вітання «Слава Україні. Навіки слава» було поширене у холоднорців¹².

Згадані вище праці, поряд із різнорідними джерелами, допомогли з'ясувати окремі імена отаманів, вояків повстанських загонів. Подальше співставлення цих імен із сформованою упорядковану багатьох років власною базою наддніпрянських політичних емігрантів, дозволили прослідкувати їхню діяльність на території Волинського воєводства. Унаслідок критичного аналізу документальної бази – архівних матеріалів, насамперед архівно-кримінальних справ, що зберігаються переважно у ГДА СБ України та недавно розсекречених і опублікованих документів ГДА СЗР України, спогадів, матеріалів тодішньої

¹⁰ *Красносілецький Д.* «Отаманщина». Правобережної України початку 1920-х років: соціальний склад, політична спрямованість, мета та методи боротьби // Наукові записки. Серія «Історичні науки». – Кіровоград: Кіровоград. держ. пед. ун-т ім. В. Винниченка. – 2007. – Вип. 10. – С. 111–116.

¹¹ Галузевий державний архів Служби безпеки України (ГДА СБ України), м. Вінниця, ф. П, спр. 29262, арк. 17.

¹² *Водяний Я.* Холодний Яр. Історична драма на 4 дії. 3 часів визвольних змагань на Україні 1921 р. – Тернопіль–Львів: [б.в.], 1928. – С. 12.

періодики, опублікованих документів – поставлено **завдання** охарактеризувати діяльність повстанських отаманів на території Західної Волині у міжвоєнний період.

Інтернування наприкінці 1920 р. Армії УНР на території Польщі не призвело до згасання боротьби за відновлення української державності. У лютому 1921 р. Рада Республіки ухвалила план підготовки партизанських загонів для їхнього скерування до радянської України для організації антибільшовицького повстання. Симон Петлюра писав:

«Я відряджаю: а) агентів з завданням підкласти міни і саботувати терен під большевицькою владою; б) старшин до різних українських місцевостей, щоб керувати діями повстанців. Все це провадиться за докладно розробленим пляном і у широких масштабах»¹³.

При Головній команді військ УНР виник Повстансько-партизанський штаб (ППШ), до компетенції якого належало вирішення всіх питань, пов'язаних зі збройною протидією більшовицькій владі. ППШ був контрольований II відділом Генерального штабу Війська польського («dwójka»). Основним завданням, що ставила «двуйка» перед ППШ, було перекидання на радянський бік українців для подальшої розвідувальної роботи¹⁴.

У формуванні повстанського руху першої половини 1920-х рр. вагому роль відіграло волинське прикордоння, адже тут дислокувалася значна частина вояків Армії УНР, звільнених з таборів для інтернованих, формувалися повстанські загоны для переходу на радянський бік. Чимало повстанських груп концентрувалося поблизу Рівного. Більшовицькі спецслужби повідомляли, що у 1921 р. у с. Басів Кут (нині це м. Рівне. – *Авт.*) перебували отамани Бессарабенко (Іван Трейко. – *Авт.*), Євген Ковбасюк¹⁵. Останній, уродженець Брацлавського повіту, у

¹³ *Петлюра С.* Лист до німецького посла. 3 лютого 1921 р. // Симон Петлюра. Статті, листи, документи. Т. II / редкол.: Т. Гунчак, Л. Дражевська, П. Йосипишин, Н. Лівичка-Холодна. – Нью-Йорк: УВАН, 1979. – С. 492.

¹⁴ *Вронська Т.В.* Діяльність польської розвідки на теренах УСРР у 20-і роки ХХ ст. // *Ucrainica Polonica*. – К.–Житомир, 2008. – Вип. 2. – С. 85–98.

¹⁵ Галузевий державний архів Служби зовнішньої розвідки України (ГДА СЗР України), ф. 1, спр. 12628, т. 1, арк. 105.

1921 р. перебував у повстанському загоні Шепеля, пізніше був ад'ютантом у Якова Гальчевського¹⁶. У липні 1923 р. Є. Ковбасюк загинув під час чергового повстанського рейду поблизу м. Зінькова¹⁷. Я. Гальчевський відносив його до людей «святих і страшних», «ідеалістів й фанатиків боротьби за національну Україну»¹⁸. Ю. Тютюнник у книзі «З поляками проти Вкраїни», під диктовку більшовицьких органів, писав протилежне:

«Найнахабніша і найпідліша отаманська компанія зібралася у районі м. Рівне»¹⁹.

Для переходу на радянську територію формував повстанський загін поблизу Рівного Григорій Щербанюк. Там же, навесні 1921 р. перебував штаб отамана І. Голуба, який також переправляв повстанців на терен УСРР. Начальником штабу загону Голуба, який мав перейти на Поділля, був Григорович-Барський. Поблизу Басового Кута дислокувався загін Сергія Яворського (Карого), маючи у 1921 р. завдання через Кривин-Шепетівку-Коростень йти на допомогу Ількові Струку для підняття повстання на Київщині²⁰.

До осені 1921 р. вся повстанська українська боротьба зосереджувалася на підготовці та проведенні Другого Зимового походу. Для налагодження контактів з повстанськими загонами та їхньої консолідації вночі з 19 на 20 вересня перейшов кордон поблизу Корця загін під командуванням генерала Василя Нельговського, проводячи певний час успішну боротьбу²¹.

¹⁶ *Гальчевський-Войнаровський Я.* Проти червоних окупантів. Ч. 1. – Краків: Укр. вид-во, 1941. – С. 149, 167.

¹⁷ *Красносілецький Д.* Повстансько-підпільна діяльність Якова Гальчевського на Правобережній Україні... – С. 84.

¹⁸ *Гальчевський-Войнаровський Я.* Проти червоних окупантів. Ч. 2. – Краків-Львів: Укр. вид-во, 1942. – С. 146–147.

¹⁹ *Тютюнник Ю.* З поляками проти Вкраїни. Репринтне відтворення. – Х.: Держвидав України, 1924. – С. 50.

²⁰ ГДА СЗР України, ф. 1, спр. 12628, т. 1, арк. 109, 112.

²¹ *Верига В.* Листопадовий рейд. – К.: Вид-во ім. Олени Теліги, 1995. – С. 37; *Філоненко П.* Збройна боротьба на Волині (Спомин учасника). – Вінніпег, Канада: Накладом Волинського Видав. фонду, 1958. – Ч. 4. – С. 15–16.

Чекіст С. Карін-Даниленко писав, що він

«не йшов, а біг, скільки хватало сил, щоб швидше дістатися до Новограда-Волинського і донести важливі відомості [...] Банду Нельговського зустріли загони Червоної Армії [...]»²².

У другій половині жовтня 1921 р. із таборів інтернованих у волинські ліси було передислоковано, під виглядом лісників, вояків, яких розмістили північніше Рівного, у районі сіл Великий і Малий Мидськ, Великий і Малий Стидин. Згодом вони отримали наказ перейти до с. Кургани, де формувалися відділи, хоча складною залишалася ситуація із забезпеченням: не вистачало їжі, одягу²³. Для завершення формування Волинської групи Української повстанчої армії у Листопадовому рейді зі Львова до Рівного 29 жовтня 1921 р. приїхав Ю. Тютюнник²⁴.

У силу різних обставин Державний центр (ДЦ) УНР і його спецслужби не змогли реалізувати свої плани: Другий Зимовий похід завершився поразкою. Бійці повстанських груп, які вціліли після розгрому військ Ю. Тютюнника, поступово поповнювали табір політичної еміграції у Волинському воєводстві. Зокрема, вояки Волинської повстанчої організації на чолі з П. Петриком, що діяла у Східній Волині, уникнувши розстрілу під Базаром, наприкінці жовтня 1923 р. перейшли радянсько-польський кордон. Польська влада спочатку планувала відправити їх назад до УСРР, однак, зважаючи на обставини, все ж перевела до табору Каліша. Учасник цієї групи, уродженець Житомирщини, за професією вчитель, Андрій Дідковський до 1922 р. працював у військовому комісаріаті Києва²⁵. Після переходу у Польщу перебував у таборі для інтернованих Каліша, згодом поселився у Костополі. А. Дідковський, як і багато інших, епізодично продовжував здійснював переходи на радянський бік²⁶. У 1927 р.

²² Шевчук В. Многократно испытан. – С. 58.

²³ Верига В. Листопадовий рейд. – С. 42.

²⁴ Сідак В. Національні служби в період Української революції 1917–1921 рр. – Режим доступу: <http://www.e-reading.club/book.php?book=1002107>.

²⁵ Дідковський А. Спогади. – Накладом автора, 1961. – С. 32–34.

²⁶ ГДА СЗР України, ф. 1, спр. 12617, т. 8, арк. 120.

він очолив розвідувальний пункт у Костополі під іменами «Дорошенко», «Куприненко Андрій Григорович»²⁷. ДПУ характеризувало А. Дідковського як «обережного і енергійного розвідника», повідомляло, що він матеріально підтримував матір, яка жила у Дідковичах (нині село Житомирської області), листувався із висланою в Іркутськ дружиною, а також подавало інформацію, що один з його братів розстріляний, інший засланий на Соловки²⁸.

У 1922 р., вже після Зимового походу, повстанські відділи продовжували формуватися, як-то в околицях м. Корця, очолювані Павлом Григоровичем-Барським, Григорієм Щербанюком²⁹. У місті поширювалася відозва за підписом Петлюри із закликом зібратися 5 березня 1922 р. у Рівному для добровільного вступу до української армії³⁰. Планувалося перейти кордон і співдіяти з повстанцями в радянській Україні, позаяк там боротьба тривала.

Польська влада дуже обережно ставилася до таких загонів і закликів. Волинського воєводу інформували, що

«на думку уряду, підтримка чи навіть толерування існування на території Речі Посполитої непольських організацій і їхні акції, спрямовані проти Радянської Росії, вважаються шкідливими для держави і не узгоджуються з Ризьким договором. У тих відділах знаходиться дуже багато більшовицьких провокаторів. [...] Зазначаємо, що дана акція лише на користь радянській владі»³¹.

Відтак, Рівненський староста 11 квітня 1922 р. звертався до начальника шостого району в Корці з вимогою

«не зволікаючи, розпочати акцію з метою викриття осіб, які брали участь у боротьбі проти більшовиків і котрі отримали у Польщі

²⁷ Державний архів Рівненської області (Держархів Рівненської обл.), ф. Р-2771, оп. 2, спр. 721, арк. 60, 61.

²⁸ Спецслужби УНР 20–30 років минулого сторіччя в архівних документах розвідки. – К., 2017. – С. 155.

²⁹ Державний архів Волинської області (Держархів Волинської обл.), ф. 1, оп. 2, спр. 33, арк. 3.

³⁰ Центральний державний архів вищих органів влади та управління України (ЦДАВО України), ф. 3204, оп. 2, спр. 11, арк. 77–78.

³¹ Держархів Волинської обл., ф. 1, оп. 2, спр. 33, арк. 12.

права азилю (притулку. – *Авт.*). З огляду на те, що багато з тих осіб без дозволу приїхали з визначеного їм місця до Рівненського повіту, уповноважуємо до проведення ревізії і розшуків»³².

Ймовірно, у рамках цієї акції арештували отамана Ананія Волинця, звинувативши у «антидержавній діяльності», коли той мав намір влаштуватися на роботу поблизу Рівного, хоча невдовзі звільнили за заступництва Володимира Оскілка³³.

Подібна реакція польської влади, крім особливостей внутрішньої політики, пояснювалася активізацією у волинському прикордонні більшовицьких спецслужб, утворенням Закордонного відділу ЦК КП(б)У («Закордот»). Пильна увага більшовиків до волинського прикордоння зумовлювалася планами використання цієї території та її людського потенціалу у боротьбі проти Польщі. Проведення агентурно-розвідувальної та інформаційної роботи на Західній Волині належало до компетенції Київського відділення «Закордоту», що мало завдання «проникати у петлюрівські загони з метою отримання інформації і доказів, що ці організації підтримуються польським урядом», створювати невеликі загони під виглядом петлюрівських груп³⁴.

Секретний співробітник Марк Турбілов 25 березня 1921 р. повідомляв Київський відділ «Закордоту» ЦК КП(б)У:

«Після прибуття у Рівне, я поставив собі завдання налагодити зв'язок з селами і з'ясувати настрої селянства щодо польської влади. [...] Я зв'язався з трьома селами Сдолбица, Новоселкі, Дирма (правильно – Здовбиця, Новосілки, Дермань. – *Авт.*). Настрої селян негативні до польської влади, я організував їх і зробив наліт на Корець. [...] Дізнався, що поблизу м. Рівне, у с. Дворець, с. Басів Кут (нині ці села належать до м. Рівного. – *Авт.*) утворена таємна петлюрівська організація з дозволу польської влади. [...] Було вирішено влитися у цю організацію з метою збирати відомості і перспективи петлюрівських замислів»³⁵.

Керівник «Закордоту» ЦК КП(б)У в Харкові Ф. Маркус доповідав:

³² Держархів Рівненської обл., ф. 30, оп. 18, спр. 104, арк. 97.

³³ ГДА СБ України, ф. 5(Р), оп. 1, спр. 68253, арк. 33–34.

³⁴ «Закордот» в системі спецслужб радянської України: зб. док. / за ред. В. С. Сідака. – К.: Вид-во НА СБУ, 2000. – С. 122.

³⁵ Там само – С. 73–74.

«У травні 1921 р. завершено перекидання на Волинь групи працівників, близько 30, для партизанських дій»³⁶.

Зусиллями «Закордоту» відбувалося формування повітових і гмінних трійок, терористичних груп, повстанських загонів, однак польська поліція у травні 1921 р. заарештувала М. Турбілова у Рівному³⁷, а у липні того ж року провела арешти інших співробітників «Закордоту» («Волинський провал»)³⁸. Наслідком такої ситуації було загострення радянсько-польських відносин, обмін нотами і звинуваченнями у порушеннях умов Ризького договору.

Більшовики здійснювали так звану «активну розвідку» до середини 1920-х рр. Зміст її полягав у перекиданні на територію Польщі розвідувально-диверсійних груп, постачання, забезпечення зв'язком і директивними вказівками Москви³⁹. Опосередковано таку ситуацію підтверджував С. Петлюра, який у листі до В. Кедровського писав:

«На польсько-советському кордоні большевики систематично роблять “нальоти” організованими озброєними бандами. Мають вони плян викликати заворушення на місцях, щоб, як пощастить їх роздути, приєднати і Галичину і Бессарабію, і Волинь і Білорущину до Союзу С.С.Р.»⁴⁰.

Ситуацію ускладнювала проблема охорони східного кордону:

«Поліцейські один від одного стоять що два чи три кілометри, тому охорона кордону перетворюється на ілюзорну, тим паче, що прикордонна територія вкрита лісами, що уможлиблює її перехід, адже місцеве населення досконало знає дороги і

³⁶ Центральний державний архів громадських об'єднань України (ЦДАГО України), ф. 1, оп. 20, спр. 408, арк. 22–29.

³⁷ «Закордот» в системі спецслужб радянської України. – С. 152.

³⁸ ЦДАГО України, ф. 1, оп. 20, спр. 7304, арк. 18.

³⁹ Жив'юк А., Марчук І. Політичні репресії тоталітарної доби на Рівненщині: від «червоного терору» до боротьби з інакодумцями // Реабілітовані історією: у 27 т.: Рівненська область. Кн. 1 / упоряд. А. А. Жив'юк. – Рівне: ВАТ «Рівненська друкарня», 2006. – С. 8–78. – С. 10.

⁴⁰ П. Лист до В. І. Кедровського 9.IX.1924 р. // Симон Петлюра. Статті, листи, документи. Т. I / ред. кол. Л. Дражевська, Н. Лівницька-Холодна, Л. Чикаленко. – Нью-Йорк: УВАН, 1956. – С. 429.

стежки, що йдуть через кордон і допомагають шпигунам, як з одного чи іншого боку. Родини, що живуть на польському боці, використовуються як шпигунські і деструктивні елементи»⁴¹.

Навіть на середину 1924 р. на один кілометр кордону припадало три замість п'яти постерунків, унаслідок чого прикордонна охорона представляла лише 60–65% від потрібної кількості⁴².

Становище у прикордонні вдалося стабілізувати із середини 1925 р.: з одного боку, з'явилися результати дій польської влади щодо зміцнення охорони кордону за допомогою загонів Корпусу охорони прикордоння (КОП), з іншого, було припинено «активну розвідку» більшовиків. У другій половині 1920-х рр. агентура ОДПУ переорієнтувалася на інші форми роботи, зокрема підготовку та проведення терористичних актів проти діячів УНР.

Для польських політиків визначальною залишалася проблема зовнішньої безпеки держави. Влада в особі ендеків вважала, що

«Волинь (і навіть всі креси) покриті низкою різноманітних таємних національно-українських банд, як більшовицьких українських організацій у формі УСДП, тютюниківських організацій, УНПО, котрі у випадку вибуху українського повстання будуть виступати проти Польщі».

Запобігти цьому можна було, на їхню думку, виселивши із прикордонних районів углиб Польщі всіх інтернованих українських солдатів і офіцерів, розселивши їх територією всієї держави якнайменшими групами. Міркували, що в такий спосіб

«вони будуть позбавлені можливості здійснювати шкідливий вплив на місцеве населення і це дасть змогу впорядкувати стосунки на кресах»⁴³.

Нагадаємо, що, згідно розпорядження Міністерства внутрішніх справ Другої Речі Посполитої від 8 червня 1921 р., українським політичним емігрантам було обмежене проживання на території Західної Волині та Полісся, Східної Галичини, вели-

⁴¹ Держархів Рівненської обл., ф. 33, оп. 4, спр. 3, арк. 25–25 зв.

⁴² Там само, арк. 35.

⁴³ Там само, арк. 25.

ких міст тощо. Для поселення на цих територіях необхідним був дозвіл староства⁴⁴. Нормалізацію відносин з СРСР, усунення впливів Ю. Пілсудського з армії передбачав підписаний 17 травня 1923 р. між представниками ендеків і ПСЛ «Пяст» Лянцко-ронський пакт⁴⁵.

Після трагедії Другого Зимового походу стало очевидним, що подальша повстанська боротьба вже не може привести до загального повстання, а українська політична еміграція надто розпорошена і розділена. Отаман Я. Голюк (Галюк), повернувшись у 1922 р. для продовження повстанської боротьби до радянської України із Польщі, казав Я. Гальчевському:

«Нам треба самим собі радити, бо еміграція, відірвана від рідного ґрунту, серед злиднів животіє і не може відіграти рішальної ролі у визвольних змаганнях здалека: роля всіх еміграцій завсіди мінімальна, допомагаюча»⁴⁶.

Хоча повстанці розуміли, що без допомоги зовні їхня боротьба приречена:

«Ми – холодноряці – добре усвідомлювали, що самі, своїми силами “республіки” не здолаємо оборонити»⁴⁷.

У цих, здавалося би, безнадійних умовах рейди на радянську територію продовжувалися. Серед інших організував їх командувач Подільської групи Української повстанчої армії у Другому Зимовому поході Михайло Палій-Сидорянський, який на певний час оселився у Ковелі, був інструктором Ковельської «Провісти». Жив у родині Миколи Пирогова, підтримував його у кооперативній роботі, на парламентських 1922 р. виборах у Польщі⁴⁸. Нагадаємо, що М. Пирогов був обраний послом, але

⁴⁴ Центральний державний історичний архів України, м. Львів (ЦДІА України, м. Львів), ф. 462, оп. 1, спр. 187, арк. 20–21.

⁴⁵ *Зашкільняк Л., Крикун М.* Історія Польщі: від найдавніших часів до наших днів. – Львів: Львів. нац. ун-т ім. І. Франка, 2002. – С. 465–466.

⁴⁶ *Гальчевський-Войнаровський Я.* Проти червоних окупантів. Ч. 2. – С. 59.

⁴⁷ *Дорошенко М.* Стежками Холодноряськими. Спогади: 1918–1923 років. – К.: ФОП Стебеляк, 2015. – С. 207.

⁴⁸ *Завальнюк К.В.* Провісники волі... – С. 139–140.

його та В. Комаревича влада позбавила депутатських мандатів під приводом того, що вони не мали польського громадянства⁴⁹.

11 серпня 1922 р. Ю. Тютюнник у листі до Антіна Пузицького писав:

«Все побільшує число своїх учнів і роблю на Україні те, що наші вороги звать “контрреволюцією”. І працюють хлопці. Все в ходу: динаміт, бомби, ціаністий калій, селянська лопата, що підкопує рейки на залізниці і т. п. Невеликі партизанські загони від 50 до 300 люду ріжуть і ріжуть ворогів. Недавно вирушив в рейд наш хоробрий і славний Палій, добірається вже до Дніпра»⁵⁰.

Продовження повстанської боротьби засвідчила діяльність Петра (Євстафія) Філоненка, який після поразки Другого Зимового походу залишився на території радянської України. У травні 1922 р. він перейшов на територію Польщі: лікувався у Рівному після поранення. Згодом ще кілька разів перетинав кордон, організовував антибільшовицькі акції, нападаючи на невеликі радянські підрозділи:

«З Рівного поїхали до кордону біля Рокитна – там великі ліси, а ми знали в них кожний закуток».

Учасники групи Філоненка, перебуваючи на радянській території поблизу с. Ємільчине, дізналися від селян, що будь-який антирадянський виступ спричинює погані наслідки, бо

«червоні скрізь по селах намітили заложників. У випадку повстанського виступу вони будуть розстріляні. Заложниками були найкращі господарі, свідомі українці»⁵¹.

Харківська газета «Селянська правда» писала:

«Під час ліквідації бандитизму знищено отаманів: забито – 183, розстріляно – 510, арештовано – 84; рядових бандитів: забито – 9544, розстріляно – 510, заарештовано – 10 305»⁵².

⁴⁹ Позбавлення посольського мандату // Діло. – 1923. – Ч. 27. – 9 травня. – С. 2.

⁵⁰ Юрій Тютюнник: від «Двійки» до ГПУ. Документи і матеріали / упоряд. В. Ф. Верстюк, В. В. Скальський, Я. М. Файзулін. – К.: ДУХ І ЛІТЕРА, 2011. – С. 30.

⁵¹ Філоненко П. Збройна боротьба на Волині. – С. 4, 12–14, 19, 27–29.

⁵² Селянська правда. – 1922. – 5 квітня. – С. 2.

Червоний терор, більшовицька пропаганда, обманливі амністії, а згодом упровадження політики непу та коренізації (українізації) частково примирили селянство з радянським режимом і призводили до поступового згортання повстанського руху. Повстанці розуміли:

«Наше існування дуже загрожене, і нема іншого виходу, окрім двох несприятливих альтернатив: або самоліквідуватися, або пробиватися на захід, на еміграцію»⁵³.

Командувач повстанськими загонами і організаціями Правобережної України, отаман Орел (Яків Гальчевський) згадував:

«Написав я кілька листів до Голюка, Лісового, Лиховського, Марчука й Левченка, щоби закінчили під осінь повстанчу діяльність збройними відділами та перейшли у підпілля. Хто з них не зможе втриматись в Україні, нехай подасться за Збруч чи Дністер. При кінці повідомляв я своїх отаманів, що разом із от[аманом] Хмарою відходимо за кордон»⁵⁴.

Повстанці перейшли кордон восени 1922 р. поблизу м. Гусятина.

На радянській території залишалися родини, які потрапили під приціл більшовицьких переслідувань. У спогадах Гальчевського читаємо про його молоду дружину, вчительку за фахом:

«Веду зі собою цілий час моральну боротьбу. Хотілося б якось дати поміч, чи забрати Марусю і Коноплянчику зі сестрою, бо батько Коноплянка вже арештований і сидить у ГПУ; але чи можу я про це думати? Вичуваю, що коли поїду з відділом по Марусю й Таню, то залишуся тільки сам і загину»⁵⁵.

Марію Гальчевську (у дівоцтві Марія Оксентіївна Жуматій) більшовики заарештували у листопаді 1922 р., півтора року тримаючи під слідством, напевно, сподіваючись використати як «наживку» для отамана. Рішенням Особливої наради при колегії ОДПУ СРСР від 16 травня 1924 р. її ув'язнили у концтабір на 3 роки, із висланням за межі України⁵⁶. Головною провиною

⁵³ Дорошенко М. Стежками Холодноярськими. – С. 265.

⁵⁴ Гальчевський-Войнаровський Я. Проти червоних окупантів. – Ч. 2. – С. 161.

⁵⁵ Там само. – С. 160.

⁵⁶ ГДА СБ України, м. Вінниця, ф. П, оп. 1, спр. 29262, арк. 3, 50, 64.

було лише те, що вона – дружина українського отамана. Зауважимо на такій деталі: в анкеті Марії Гальчевської, у графі «заняття і місце служби чоловіка» слідчий писав «бандит»⁵⁷. У 2003 р. прокуратурою Вінницької області М. О. Гальчевська була реабілітована⁵⁸. Рідного брата Я. Гальчевського, Федора, більшовики розстріляли у 1920 р., лише за те, що «одна кров»⁵⁹. Брата отамана Я. Голюка, Олексія, органи ДПУ в 1927 р. заарештували і вислали⁶⁰.

Узимку 1923 р., після довгої повстанської боротьби, перейшов радянсько-польський кордон поблизу Корця отаман Холодного Яру Іван Лютий-Лютенко, який короткий час перебував у Рівному. Згодом перебрався на Полісся, де розгорнув активну громадську, кооперативну діяльність⁶¹. Працював на Поліссі також учасник бою під Крутами, хорунжий Армії УНР Яків Рябокінь-Рогоза. Після невдачі під Коростенем у Другому Зимовому поході, він долучився до повстанських загонів Гайового та Струка. Перебравшись у 1923 р. на Полісся, працював торговим інспектором шведської фірми «Діябольо». Втративши роботу, переїхав до Варшави, де захворів і помер 19 лютого 1936 р. у шпиталі⁶².

Окремі холоднороські повстанці згодом жили чи епізодично навідувалися на Західну Волинь. Згадаємо про Юрія Горліс-Горського (Георгій Городянин-Лісовський), помічника отамана Холоднороської Республіки Василя Чучупаки, автора документальної книги «Холодний Яр». Він відвідував Рівне, де товаришував із власником української книгарні Іваном Талащуком. Донька останнього Галина у 1943 р. стала дружиною Ю. Горліс-Горського. Згодом вона скаже про свого чоловіка:

⁵⁷ ГДА СБ України, м. Вінниця, ф. П., оп. 1, спр. 29262, арк. 14 зв.

⁵⁸ Там само, арк. 84–84 зв.

⁵⁹ *Гальчевський-Войнаровський Я.* Проти червоних окупантів. Ч. 1. – С. 11.

⁶⁰ *Завальнюк К.В.* Провісники волі... – С. 39.

⁶¹ Отаман І. Лютий-Лютенко. Вогонь з Холодного Яру. Спогади. – К.: ФОП Стебеляк, 2015. – С. 65–66.

⁶² Сотник Яків Рябокінь-Рогоза // Літопис Червоної Калини. – 1937. – № 7–8. – Липень–серпень. – С. 36–37.

«Вірний уенерівець, [...] дисциплінований вояк і великий прихильник Петлюри»⁶³.

Водночас відкриття архівів засвідчило, що Ю. Горліс-Горський був завербований ДПУ, потім перевербований поляками⁶⁴. Загалом, його смерть у 1946 р., як і життя, ще оповиті багатьма загадками.

Повстанець загону Холодного Яру Федора Уварова, хорунжий Армії УНР Сергій Полікша⁶⁵, у 1923 р. за сприяння УЦК переїхав на Волинь. Разом з іншими інтернованими вояками працював на цукроварні Шпанова, згодом перебрався у с. Золотіїв, що поблизу Рівного, одружившись із місцевою мешканкою. Брав активну участь у громадсько-культурній роботі, спочатку як член «Просвіти», згодом, як секретар товариства «Рідна хата» та округової управи ВУО в Рівному. С. Полікша був одним із організаторів Літературно-мистецького товариства, секретарем рівненської філії УЦК (1933 р.), співав у чоловічому хорі під керівництвом колишнього вояка Армії УНР Созонта Кальмуцького, співпрацював з розвідкою УНР. Більшовицькі спецслужби ретельно спостерігали за такими людьми, намагалися їх завербувати на свій бік. С. Полікша відмовився від подібної пропозиції, заявивши:

«Я не ідіот, і з розуму не вижив, щоб працювати з більшовиками»⁶⁶.

Зв'язки з Холодним Яром підтримував смілянський отаман Яків Водяний, один із засновників руху «Вільного козацтва» у 1917 р., який перейшов радянсько-польський кордон у 1922 р.⁶⁷

⁶³ Коваль Р. «Україна... Чому це слово таке болюче?!» // Юрій Горліс-Горський. Холодний Яр. – К.-Львів-Дрогобич: Відродження, 2006. – С. 17.

⁶⁴ Файзулін Я. Маючи у перспективі розстріл, зрозумів: симуляція божевілля може стати для мене порятунком. – Режим доступу: http://gazeta.ua/articles/history-journal/_mayuchi-v-perspektivi-rozstril-zrozumiv-simulyaciya-bozhevillya-mozhe-stati-dlya-mene-poryatunkom/723974; ГДА СЗР України, ф. 1, спр. 7276, т. 1. Недайкаша Василь, арк. 128.

⁶⁵ Полікша С. Кубанець Уваров – отаман Холодного Яру в 1919 р. // Літопис Червоної Калини. – 1933. – Ч. 5. – С. 16–18.

⁶⁶ ГДА СЗР України, ф. 1, спр. 12617, т. 6, арк. 185.

⁶⁷ ГДА СБ України, ф. 6, оп. 1, спр. 75027, арк. 37, 64,

Наприкінці 1923 р. більшість повстанських отаманів були вбиті чи заарештовані, частина повірила більшовицьким амністіям. У Польщі в цей час розпочалася підготовка до ліквідації таборів для інтернованих, у грудні 1923 р. змушений був залишити країну С. Петлюра. Однак навіть за таких обставин, з території волинського прикордоння продовжувалися ризиковані переходи на радянську територію, тривала «організаційно-терористична боротьба»⁶⁸. У жовтні 1924 р. газета «Більшовик» повідомляла:

«На польській території не припиняють організації банд для нападу на радянську територію. Банди організовуються на Волині для нападу на територію УСРР. Складаються банди з рештків бандитських елементів петлюрівців»⁶⁹.

Наприкінці 1925 р. здійснював рейди до УСРР отаман Гальчевський, продовжував боротьбу отаман Голюк («Байда»), характерними рисами вдачі якого були енергія, рішучість та велика відвага⁷⁰. Сквирський отаман Іван Трейко перебрався до Польщі наприкінці 1922 р., відразу сформувавши поблизу Рівного нову повстанську групу⁷¹. У червні–жовтні 1923 р. він очолив Київський повстанський загін, на початку 1925 р. діяв у районі Білоцерківської, Бердичівської та Уманської округ⁷².

До розвідувальної роботи долучився ІІ Кіш УНАКОТО (Українське Національне козацьке товариство. – *Авт.*), створений на території Волинського воєводства. Польська поліція у березні 1925 р. повідомляла, що ця організація через спеціальних кур'єрів підтримувала контакти з Повстанським штабом УНАКОТО у Житомирі, де працювали колишні інтерновані українські

⁶⁸ Гальчевський-Войнаровський Я. Проти червоних окупантів. Ч. 2. – С. 161.

⁶⁹ Організація банд проти УРСР // Більшовик (Київ). – 1924. – № 229. – 8 жовтня. – С. 2. – Режим доступу: <https://libraria.ua/numbers/955/69082/?PageNumber=2&ArticleId=2442568&Search=%D0%B3%D0%B0%D0%BB%D1%8C%D1%87%D0%B5%D0%B2%D1%81%D1%8C%D0%BA%D0%B8%D0%B9>.

⁷⁰ Гальчевський-Войнаровський Я. Проти червоних окупантів. Ч. 2. – С. 62.

⁷¹ Каліберда Ю. Іван Трейко: повстанський отаман... – С. 76.

⁷² Юрій Тютюнник: від «Двійки» до ГПУ. – С. 220–221.

військові, що повернулися до радянської України⁷³. Згаданий вище Філоненко повернувся з УСРР до Польщі 12 серпня 1924 р.⁷⁴, зазначивши:

«Року 1925-го на Україні вже неможливо було вести боротьбу проти червоного окупанта»⁷⁵.

Після важкої, виснажливої боротьби, багато повстанців, вояків Армії УНР, попри перешкоди з боку польської влади, часто за заступництва УЦК, осідали у Волинському воєводстві, заводили тут родини, поступово повертаючись до іншого, мирного життя. Керівник організаційного відділу ППШ, учасник Листопадового рейду підполковник Армії УНР Леонід Ступницький залишив військову службу у 1922 р. Осівши на Волині, одружився у м. Острозі із місцевою українкою Лідією Беднарською, працював інспектором плантацій Бабинської цукроварні⁷⁶.

Повстанці, поселившись у Волинському воєводстві, по-різному адаптувалися до нових умов життя. Згаданий повстанський ватажок Філоненко працював лісником у Людвипільській гміні на Костопільщині, займався організацією впорядкування повстанських могил, підтримував дружні контакти з В. Оскілко⁷⁷, був касиром філії УЦК⁷⁸. Наприкінці 1929 р. перебрався до Рівного, займався кооперативною діяльністю, згодом жив у Здолбунові, продовжував співпрацювати з розвідкою УНР.

У минулому начальник штабу повстанського отамана Шепеля, згодом отамана Голуба, сотник Армії УНР Павло Григорович-Барський оселився на Волині у 1923 р. Цікавився партійною роботою, належав до Центрального комітету Партії української національної єдності (ПУНЕ)⁷⁹, очолюваної Іваном Горемі-

⁷³ Держархів Волинської обл., ф. 1, оп. 2, спр. 1081, арк. 50–50 зв.

⁷⁴ Вишнівський О. Повстанський рух і отаманія. – С. 99.

⁷⁵ Філоненко П. Збройна боротьба на Волині. – С. 34.

⁷⁶ Ковальчук М., Вовк О. Підполковник армії УНР, генерал-хорунжий УПА Леонід Ступницький: сторінки біографії // Військово-історичний альманах. – 2009. – Ч. 1. – С. 16.

⁷⁷ Держархів Рівненської обл., ф. 30, оп. 18, спр. 1136, арк. 4.

⁷⁸ Там само, ф. Р-2771, оп. 2, спр. 721, арк. 47 зв.

⁷⁹ Там само, ф. 33, оп. 4, спр. 20, арк. 38, 284.

кою-Крупчинським. Діяльності конформістсько налаштованої до польської влади ПУНЄ були притаманні внутрішні суперечності, організаційні проблеми, фінансові труднощі, що обмежувало її вплив і виводило на соціальний маргінес. На початку 1928 р. у звіті про суспільно-політичну ситуацію відзначалося, що ПУНЄ

«прихильників не має і на якусь значну підтримку розраховувати не може»⁸⁰.

У 1930-х рр. П. Григорович-Барський набув членства проурядової регіональної української політичної партії Волинське українське об'єднання (ВУО), що виникло у рамках «волинського експерименту» Генрика Юзевського та виступало за українсько-польську співпрацю. До того ж, Григорович-Барський став заступником керівника філії УЦК у Луцьку⁸¹, долучився до театральної діяльності, працював у Волинському українському театрі (ВУТ) Миколи Певного, належав до Волинського українського театального товариства (ВУТТ)⁸².

Повстанець загону Сергія Яворського (Карого) Василь Панченко, уродженець с. Соніно Бердичівського повіту, вчитель за професією, соратник Оскілка, начальник оперативного відділу штабу I Запорізької дивізії, поселившись у Волинському воєводстві, присвятив себе духовному життю: служив священиком поблизу Ковеля.

Кооператор, член правління Подільського Союзбанку, учасник Трудового конгресу Володимир Мачушенко у 1919 р. організував повстанський загін на Брацлавщині, який згодом влився в Армію УНР. З 1921 р. він поселився у Кременці, доєднався до кооперативної роботи. Увійшов до правління Кременецького кооперативу, був призначений уповноваженим УЦК у Кременецькому повіті⁸³. У Кременці одружився вдруге на дочці ко-

⁸⁰ Держархів Рівненської обл., ф. 33, оп. 4, спр. 29, арк. 18.

⁸¹ З життя укр. політичної еміграції в Польщі // За незалежність. – 1939. – № 3–4 (52–53). – Березень–квітень. – С. 23.

⁸² Драматична студія Вол. Укр. Театрального Товариства // Волинське слово. – 1937. – № 8. – 25 лютого. – С. 5.

⁸³ Держархів Тернопільської обл., ф. 2, оп. 1, спр. 1356, арк. 17; ф. 231, оп. 1, спр. 2272, арк. 6.

оператора Яскевича. Першу дружину Ірину Салій більшовики розстріляли, а за голову Мачушенка обіцяли 10 тис. золотих рублів. У 1923 р. йому вдалося нелегально вивезти своїх чотирьох дітей із с. Озеро, що на Брацлавщині, до Польщі⁸⁴. Висловимо припущення, що зробити це йому вдалося за гроші, адже нібито спільно з П. Видибідою та А. Герасименком вони вивезли до Польщі запаси Союзбанку, передавши їх на зберігання до польського банку⁸⁵. Зауважимо, що Петро Видибіда-Руденко та Антін Герасименко також жили у Кременці. У 1929 р. В. Мачушенко працював воєводським інспектором гмінних кас у Луцьку, входив до управи кооперативу «Гурт», належав до головної ради ВУО. Помер 1 червня 1937 р. від туберкульозу у Рівному⁸⁶. Дочка В. Мачушенка Раїса, як авторка оповідання «Спогади», здобула одну із премій і грошову нагороду на конкурсі, приуроченому десятій річниці загибелі С. Петлюри, що його проводила редакція «Волинського слова»⁸⁷.

Згаданий вище отаман Григорій Щербанюк, уродженець м. Новофастів Сквирського повіту Київської губернії, сотник Армії УНР, осів у с. Сінне Тучинської гміни Рівненського повіту (нині с. Садове Гощанського району), де його називали не інакше як «полковник». Працював два роки в охороні мосту через р. Горинь, пізніше зайнявся власним господарством. Очолював у с. Сінному «Просвітянську хату» до 1937 р. За нацистської влади з липня до грудня 1941 р. був головою Тучинської районної управи. У жовтні 1945 р. Г. Щербанюка заарештували, звинуватили у тому, що він – «петлюрівський офіцер», «бурмістр Тучинського району», «проводив збори одягу, продуктів харчування, виступав з антирадянськими промовами»⁸⁸.

⁸⁴ ГДА СЗР України, ф. 1, спр. 12617, т. 15, арк. 33–33 зв.

⁸⁵ Завальнюк К.В. Провісники волі... – С. 120.

⁸⁶ В. С. Мачушенко [некролог] // Волинське слово. – 1937. – № 20. – 6 червня. – С. 6.

⁸⁷ Від Редакційної Колегії // Волинське слово. – 1937. – № 13. – 1 квітня. – С. 3.

⁸⁸ ГДА СБ України, м. Рівне, ф. 4 (Р), оп. 1, спр. 5408, арк. 33.

Повстанська боротьба Г. Щербанюка трагічно позначилася на долі його дітей, які залишилися на радянській території. У червні 1928 р. заарештували його сина Івана Матковського-Щербанюка, на той час мешканця поселення Токарівського фарфорового заводу Волинської округи, звинувативши у перебуванні у повстанському загоні, який очолював його батько. Іван помер у в'язниці. Доньку Варвару, яка проживала у с. Новофастів, на той час Погребищанського району Бердичівської округи, звинуватили у шпигунстві на користь Польщі і засудили до п'яти років позбавлення волі з подальшим виселенням до Старобільської округи⁸⁹. Заарештований у 1945 р. колишній повстанський отаман Г. Щербанюк, як і раніше його син, не дожив до суду: помер 12 січня 1946 р. у тюрмі № 1 м. Рівне⁹⁰.

У своїй пропагандистській праці Ю. Тютюнник тенденційно звинувачував І. Трейка, Г. Щербанюка, П. Григоровича-Барського, називаючи їх «отамансько-провокааторською злочинною кампанією»⁹¹. Я. Гальчевський у спогадах писав про І. Трейка, як невловимого отамана, що вміло втілював у життя свою власну тактику повстанської боротьби⁹². ДПУ УСРР постійно тримало у полі зору цього отамана, розпочало у травні 1923 р. агентурну розробку «Военком» для виявлення «банди Трейка». У 1924 р. Київський відділ ДПУ затримав першу дружину отамана Марію Бесарабенко, яку разом із сімома іншими повстанцями засудили до розстрілу з конфіскацією майна⁹³.

І. Трейко у 1925 р. поселився у с. Самостріли Рівненського повіту. Більшовицькі агенти вже наступного року повідомляли, що отаман пов'язаний з начальником розвідки УНР у Варшаві

⁸⁹ *Василенко В.* Політичні репресії учасників антибільшовицького руху в Україні (1917–1925 рр.): архівні кримінальні справи свідчать... – С. 132.

⁹⁰ ГДА СБ України, м. Рівне, ф. 4(Р), оп. 1, спр. 5408, арк. 65.

⁹¹ Юрій Тютюнник: від «Двійки» до ГПУ. – С. 52.

⁹² *Гальчевський-Войнаровський Я.* Проти червоних окупантів. Ч. 2. – С. 88.

⁹³ Дело банди Трейка // Пролетарская правда. – 1925. – № 133. – 14 червня. – С. 3. – Режим доступу: <https://libraria.ua/numbers/984/83373/?PageNumber=3&ArticleId=3056447&Search=%D1%82%D1%80%D0%B5%D0%B9%D0%BA%D0%BE>.

М. Чеботарівим і може перебувати у різних місцях, зокрема, у селах Мощаниця, Милятин, Самостріли, Тучин, Острог та ін. та на конспіративних квартирах у Новоград-Волинську, Ізяславі, Козятині⁹⁴.

На отамана І. Трейка-Хойнацького у 1926 р. готували замах завербовані більшовиками житель с. Головниця Андрій Денисюк та Максим Марчук із с. Самостріли, однак, потрапивши під нагляд польської поліції, перейшли на радянську територію, не виконавши завдання⁹⁵. У квітні 1927 р. агенти ДПУ повідомляли:

«Трейко постійно поселився на проживання, купив землю, закінчив будівництво будинку. За зиму столяр, що у нього працював, зробив багато вуликів і напевно він зайнявся бджільництвом»⁹⁶.

У серпні того ж року відбулася чергова спроба замаху на отамана, яку здійснив житель с. Самостріли Павло Підстригач, прийшовши купити в отамана мед:

«Коли Трейко нагнувся до землі, щоб узяти мед, незнайомий вистрілив і куля прийшла Трейкові через підборіддя»⁹⁷.

Поранивши колишнього сквирського отамана в обличчя, більшовицький агент перейшов на радянську територію⁹⁸. Підкреслимо, що рідний брат Павла Підстригача, Іван, у минулому вояк Армії УНР, працював війтом у с. Межирічі, мав тісні контакти з унерівською еміграцією. Ще один брат, Василь, був активістом українського культурно-освітнього життя.

Травма, отримана І. Трейком, була складною:

«Куля роздробила щелепу, пройшла між горлом і стравоходом. Зазвичай такі рани бувають смертельними»⁹⁹.

⁹⁴ ГДА СЗР України, ф. 1, спр. 12617, т. 16. С. 132–133.

⁹⁵ ГДА СБ України, ф. 6, оп. 1, спр. 557, арк. 43.

⁹⁶ ГДА СЗР України, ф. 1, спр. 12617, т. 14, арк. 138.

⁹⁷ *Філоненко П.* Збройна боротьба на Волині. – С. 34; ГДА СБ України, ф. 5(Р), оп. 1, спр. 68253, арк. 104.

⁹⁸ *Коваль Р., Завальнюк К.* Трагедія отамана Волинця. – С. 97–98; *Юрій Тютюнник:* від «Двійки» до ГПУ. – С. 220–221; *Жив'юк А.* Самострілівська десятка // Реабілітовані історією. Рівненська область. – Кн. 1. – С. 352.

⁹⁹ ГДА СЗР України, спр. 12617, т. 2, арк. 218–218 зв.

Отаман три тижні пробув у лікарні. Агент Іноземного відділу ОДПУ СРСР у вересні того ж року повідомляв, що

«Трейко шукає купця, щоб продати свою садибу і виїхати, але куди, не каже»¹⁰⁰, а «ввечері разом з дружиною і дитиною залишає свій будинок і йде ночувати до Піляя Петра, який живе поблизу постерунку поліції»¹⁰¹.

Зауважимо, що уродженець Київщини Петро Піляй був земляком і побратимом Трейка. Перебравшись на територію Польщі у 1922 р., він ще кілька разів брав участь у повстанських рейдах на Київщину. Згодом П. Піляй влаштувався продавцем на пошті у с. Самостріли, співпрацював із розвідкою УНР, очолюваною І. Литвиненком, належав до філії УЦК у Рівному¹⁰². Наприкінці 1930-х рр. емігрував до Латинської Америки, жив у Парагваї, де у грудні 1950 р. трагічно загинув.

Більшовицькі спецслужби намагалися контролювати пересування І. Трейка, часто плуталися у повідомленнях, що він збирається осісти чи то у Володимир-Волинському повіті, чи то у Луцьку, чи у с. Тютюковичі поблизу Рівного. Виїхавши після поранення із Самострілів, Трейко не припинив активної діяльності, сприяв роботі розвідувальних пунктів УНР, створених під керівництвом І. Литвиненка, ймовірно, вчергове був поранений під час переходу кордону. Під іменем Хойнацький до 1933 р. працював контролером електростанції у Рівному, проживав у місті поблизу військових казарм, належав до українського клубу «Рідна хата», співпрацював з ВУО. Згодом отаман влаштувався на роботу в магістрат Луцька, користувався авторитетом серед унерівської еміграції¹⁰³.

Група отаманів опинилися у міжвоєнному Рівному завдяки протекції колишнього командувача Північною групою Армії УНР Володимира Оскілка. У квітні 1919 р. після невдалої спроби перевороту проти С. Петлюри, він урятувався втечею до

¹⁰⁰ ГДА СЗР України, спр. 12617, т. 14, арк. 391.

¹⁰¹ Там само, т. 2, арк. 218–218 зв.

¹⁰² Держархів Рівненської обл., ф. 30, оп. 20, спр. 845, арк. 53.

¹⁰³ ГДА СЗР України, ф. 1, спр. 12617, т. 6, арк. 202, 214, 308, 342.

Польщі, «знайшовши там притулок, захист і опіку»¹⁰⁴. У 1922 р. В. Оскілко балотувався на парламентських виборах у Польщі, підтримуючи пропольський список № 22 («Державне об'єднання на кресах»), але отримав невдачу. Долучаючись до подальшого політичного життя, він утворив Українську народну партію (соціалістів-самостійників) (УНП [с-с]), видавав газету «Дзвін», ініціював утворення у Рівному Українського громадянського комітету допомоги емігрантам у Польщі, за фінансової допомоги влади відкрив «Волинський селянський кооперативний банк».

Про підтримку В. Оскілком емігрантів згадував Філоненко:

«До Оскілка зверталися наші бідолашні вояки, що вирвалися на Волинь з-за дротів у Польщі. Поляки забороняли їм жити на Волині, тому вони зверталися до Оскілка з проханням, щоб він допоміг їм дістати працю й дозвіл жити на Волині»¹⁰⁵.

За його допомоги 1924 р. отримали карти азилу колишні повстанські отамани Ананій Волинець, Йосип Біденко¹⁰⁶, які разом із Олександром Палієнком належали до близького оточення Оскілка і були членами УНП (с-с). Цікавою, але потребуючою перевірки, виглядає інформація про контакти В. Оскілка з отаманом І. Струком, який нібито на початку квітня 1926 р. приїжджав до Рівного і Луцька¹⁰⁷.

Гайсинського отамана А. Волинця більшовики іменували «вельзувудом»¹⁰⁸. Перейшовши на територію Польщі у грудні 1920 р., він певний час перебував у Тарнові, згодом перебрався до с. Білозірка на Кременеччині. У пошуках кращої роботи поїхав на Галичину, де був арештований поляками. Після двомісячного ув'язнення повернувся у табір для інтернованих. У грудні 1922 р., його, як неблагонадійного, знову помістили у

¹⁰⁴ Щоденник інформаційного бюро Армії УНР // Дзвін. – 1919. – Ч. 10. – 3 травня. – С. 1; Вишнівський О. Повстанський рух і отаманія. – С. 40.

¹⁰⁵ Філоненко П. Збройна боротьба на Волині. – С. 22.

¹⁰⁶ Держархів Рівненської обл., ф. 30, оп. 18, спр. 550, арк. 103 зв., 128.

¹⁰⁷ ГДА СЗР України, ф. 1, спр. 12617, т. 16, арк. 210.

¹⁰⁸ Серета М. Отаманщина. Отаман Волинець // Літопис Червоної Калини. – 1930. – Число 7–8. – Липень–серпень. – С. 23.

тюрму Рівного¹⁰⁹. Врешті А. Волинець був звільнений і за допомогою В. Оскілка влаштувався у дорожній відділ повітового сеймика, долучившись до громадсько-політичної роботи.

Польська влада контролювала оточення В. Оскілка, а проти А. Волинця у жовтні 1924 р. навіть розпочали провадження з приводу опублікованої ним відозви «Громадяни!»¹¹⁰. Однак УНП (с-с) вважалася безпечнішою від інших українських політичних організацій¹¹¹. До того ж вплив її був обмеженим: крім бази (Рівненського та частково Здолбунівського повітів)¹¹², партія мала підтримку в Сарненському повіті тодішнього Поліського воєводства¹¹³.

УНП (с-с) вітала травневий переворот Юзефа Пілсудського¹¹⁴, сподіваючись на реалізацію федералістських ідей. Однак менше ніж за місяць потому, 19 червня 1926 р., агент контррозвідувального відділу ДПУ УСРР застрелив Володимира Оскілка через вікно будинку, у якому той мешкав¹¹⁵. Загибель Оскілка призвела до протистояння у його найближчому оточенні. У звіті старости Рівненського повіту 18 вересня 1926 р. відзначалося:

«Після смерті Оскілка наступив виразний розлам між найближчими співробітниками вбитого керівника – Романенком, Волинцем і Біденком»¹¹⁶.

Поліція ретельно відслідковувала цю боротьбу, налагодивши спостереження за діями соратників Оскілка. Повітовий комендант 29 липня 1926 р. писав, що з точки зору державної безпеки:

¹⁰⁹ ГДА СБ України, ф. 5, оп. 1, спр. 68253, арк. 26, 30.

¹¹⁰ Держархів Рівненської обл., ф. 30, оп. 18, спр. 550, арк. 102.

¹¹¹ Там само, оп. 4, спр. 3, арк. 124.

¹¹² Там само, спр. 19, арк. 174.

¹¹³ Государственный архив Брестской обл., ф. 1, оп. 10, д. 1055, л. 32.

¹¹⁴ Постанова Управи Української Народної Партії // Дзвін. – 1926. – Ч. 192. – 30 травня. – С. 1.

¹¹⁵ Золотарьов В. Жертва «беріївської відлиги»: сторінки біографії капітана державної безпеки Григорія Аркадійовича Ключванта-Гришина // 3 архівів ВУЧК–ГПУ–НКВД–КДБ. – 2014. – № 2 (43). – С. 438–439.

¹¹⁶ Держархів Рівненської обл., ф. 30, оп. 18, спр. 1135, арк. 124.

«перебування Й. Біденка і А. Волинця на території Рівненського повіту, як прикордонного, є небажаним з огляду на їхнє вороже ставлення до Польщі»,

а староста Рівненського повіту просив

«видати розпорядження для виселення Волинця і Біденка до центральних воєводств», адже «політика згоди, яка проводилася Оскілком щодо Польської держави, не поділялася ні Біденком, ні Волинцем»¹¹⁷.

Утім, виселення не відбулося, адже обидва емігранти на певний період демонстрували відхід від політичного життя. З огляду на нові реалії, колишній керівник банку та секретар УНП(с-с) Ананій Волинець оголосив про вихід із партії¹¹⁸, а у 1928 р. розірвав контакти з Й. Біденком через «складний» характер останнього¹¹⁹. Убивство очільника УНП (с-с) В. Оскілка та поглиблення боротьби між його соратниками призвело до зникнення партії з політичної мапи регіону.

У 1931 р. польська поліція відкрила проти А. Волинця чергову справу за хабар, але через нестачу доказів слідство анулювали¹²⁰. У 1930-х рр. колишній гайсинський отаман знову долучився до політичної діяльності, ставши членом створеного у червні 1931 р. ВУО. Водночас він займався кооперативною роботою, організовував кредитні товариства у навколишніх селах, працював у проурядових українських культурно-освітніх організаціях, рівненській філії «Товариства ім. митрополита Петра Могили». У міжвоєнний період Волинець пробував себе у якості журналіста: писав статті та вірші на антибільшовицьку, патріотичну тематику, з нагоди релігійних свят.

На початку Другої світової війни А. Волинець працював у канцелярії будівельного відділу міської ради, жив з дружиною Ольгою у с. Басів Кут, де придбав будинок. Єдина донька Таїсія на той час стала студенткою філологічного факультету Львів-

¹¹⁷ Держархів Рівненської обл., ф. 30, оп. 18, спр. 550, арк. 104, 107 зв., 131 зв.

¹¹⁸ Держархів Рівненської обл. ф. 33, оп. 4, спр. 28, арк. 175.

¹¹⁹ ГДА СБ України, ф. 5, оп. 1, спр. 68253, арк. 26–26 зв.

¹²⁰ Держархів Рівненської обл., ф. 30, оп. 18, спр. 550, арк. 157.

ського університету¹²¹. Родичі Ананія Волинця, що залишилися на радянській території, постраждали від політичних переслідувань. Один з братів Олексій за участь у повстанському русі був розстріляний у 1921 р., інший – Ілько – репресований у 1930 р. Сестру Ганну, дружину повстанського отамана Іова Плахотнюка (Гива-Плахотнюк), арештували у 1937 р. і засудили на 8 років таборів¹²².

На початку 1920-х рр. за протекції Оскілка з'явилися у Рівному отамани Йосип Біденко та Олександр Палієнко¹²³. Повстанську діяльність Й. Біденка ілюструє вислів, який про нього склали в армії:

«Такий-то має грошей як Біденко цукру»,

акцентуючи на захопленнях у період революції його загоном цукроварень. У біографії Біденка був арешт за відмову вирушати на фронт, а згодом втеча з-під розстрілу НК (Надзвичайна комісія)¹²⁴.

Відкривала кримінальне провадження стосовно Біденка й польська поліція, звинувачуючи його у переслідуваннях поляків часів його отаманства. Ця справа була анульована через брак доказів його вини. Ймовірно, щоб зникнути на певний час з поля зору поліції, Біденко з кінця 1928 р. до середини 1929 р. проживав у с. Стара Гута Людвипільської гміни Костопільському повіті, у давнього товариша Філоненка¹²⁵.

У 1920-ті рр. Й. Біденко належав до УНП (с-с), був членом правління «Українського громадянського комітету допомоги емігрантам в Польщі» із центром у Рівному¹²⁶, у 1930-і рр. був

¹²¹ ГДА СБ України, ф. 5, оп. 1, спр. 68253, арк. 5–6; 38.

¹²² *Стецюк Т.В.* Ананій Волинець-організатор повстанського антибільшовицького руху на Поділлі доби УНР (1919–1920 рр.). – Режим доступу: <http://www.info-library.com.ua/books-text-11003.html>.

¹²³ ГДА СБ України, ф. 5, оп. 1, спр. 68253, арк. 26, 32.

¹²⁴ *Серета М.* Отаманщина. Отаман Біденко // Літопис Червоної Калини. – 1930. – Ч. 6. – Червень. – С. 17–20.

¹²⁵ Держархів Рівненської обл., ф. 30, оп. 18, спр. 550, арк. 123 зв., 135.

¹²⁶ З життя еміграції // Дзвін. – 1925. – Ч. 100. – 30 січня. – С. 3.

членом Рівненської філії УЦК¹²⁷, офіційно займався підготовкою різних подань вдома. У 1938 р. видав книгу «Аргентина», присвячену проблемі еміграції до цієї країни. Книга викликала критичні зауваги: «Праця Й. Біденка хаотична, компілятивна», включала «цілу низку фантастичних проєктів, порад»¹²⁸. Напередодні Другої світової війни колишній отаман жив у передмісті Рівного, районі Воля, по вулиці Коперніка, 28, із жінкою, яка займалася хіромантією. За свідченнями А. Волинця, на початку війни Й. Біденко виїхав з Рівного разом з Калеником Кузьком¹²⁹. На початку 1920-х рр. К. Кузько також здійснював переходи на радянський бік, втік з-під арешту більшовиків, поселився у с. Городок, працював чоботарем. У 1941 р. К. Кузька розстріляла нацисти¹³⁰.

Отаман Олександр Палієнко, командир Особливого ударного корпусу військ Директорії, брав участь у придушенні Дубровицького більшовицького виступу, рейдував у запіллі Дієвої армії УНР¹³¹. Перебував під слідством за погроми, але був звільнений¹³². Опинившись у Рівному, громадсько-політичну роботу спочатку проводив під керівництвом В. Оскілка. У 1930-і рр. увійшов до складу ВУО, був секретарем українського клубу «Рідна хата» у Рівному, редагував одноднівку «Волинські дзвони» (1934 р.)¹³³, згодом допомагав Іванові Литвиненку у його розвідувальній роботі¹³⁴. На допиті А. Волинець свідчив про арешт О. Палієнка¹³⁵, але віднайти його архівно-кримінальну

¹²⁷ Держархів Рівненської обл., ф. 33, оп. 4, спр. 29, арк. 827.

¹²⁸ Діло. – 1938. – № 268. – 2 грудня. – С. 8.

¹²⁹ ГДА СБ України, ф. 5, оп. 1, спр. 68253, арк. 26.

¹³⁰ Філоненко П. Збройна боротьба на Волині. – С. 19, 24, 25.

¹³¹ Серета М. Отаманщина. Отаман Палієнко // Літопис Червоної Калини. – 1929. – Ч. 3. – Грудень. – С. 22–24.

¹³² Митрофаненко Ю. Українська отаманщина 1918–1919 років / Юрій Митрофаненко. – Кропивницький: Імекс-ЛТД. – С. 173–174.

¹³³ Волинські дзвони. Рівне. Одноднівка. – 1934. – 17 липня.

¹³⁴ ГДА СЗР України, ф. 1, спр. 12617, т. 6, арк. 149.

¹³⁵ ГДА СБ України, ф. 5, оп. 1, спр. 68253, арк. 26.

справу поки не вдалося, тому можемо лише здогадуватися про подальше життя отамана.

Після травневого перевороту 1926 р. у волинському прикордонні було налагоджено функціонування мережі спеціальних розвідувальних пунктів під керівництвом полковника Армії УНР Івана Литвиненка, з яким співпрацювала значна частина українських політичних емігрантів. Виконання завдань воєнно-розвідувального характеру (вивчення політичної й економічної обстановки, проведення інформаційної та пропагандистської діяльності серед населення УСРР), вимагало засилання агентів через мережу цих розвідпунктів. ДПУ повідомляло, що

«діяльність розвідки УНР на Україні, починаючи з травневого перевороту Пилсудського, з кожним роком посилюється [...] у 1929 р. активність українських контрреволюційних елементів і куркульства набула таких гострих форм, що у деяких своїх виявах межує з прямим повстанським рухом»,

зверталася увага, що

«петлюрівці систематично перекидають на радянську Україну агентів для створення повстанських і диверсійних груп, поширення листівок і проведення розвідувальної роботи. Напевно будуть залучені до цієї роботи всі отамани, що знаходяться на Волині»¹³⁶.

Звичайно ж, колишніх повстанських отаманів, як людей із досвідом подібної боротьби, залучали до розвідувальної роботи УНР. Розвідувальний пункт у Барсуках очолив уродженець м. Сміла Черкаського повіту Київської губернії Яків Водяний. За політичну діяльність відбував покарання у Сибіру, звідти у 1911 р. зміг перебраться до Австралії. Після Лютневої революції повернувся в Україну, став одним із організаторів відділів «Вільного козацтва» на Черкащині. У 1919 р. був засуджений надзвичайною комісією до розстрілу, однак в останній момент зміг врятуватися втечею¹³⁷. У 1920–1921 рр. став одним із холодноярських отаманів і розгорнув повстанську боротьбу. Емігрувавши до Польщі, спочатку оселився у Збаражі, де очолив повіто-

¹³⁶ ГДА СЗР України, ф. 1, спр. 12617, т. 15, арк. 79, 82.

¹³⁷ ГДА СБ України, ф. 6, оп. 1, спр. 75027, арк. 21–22.

вий Союз кооперативів, був призначений уповноваженим УЦК на Збаразький повіт¹³⁸. До розвідувальної роботи УНР Я. Водяний долучився на пропозицію М. Чеботаріва¹³⁹, після чого у 1928 р. перебрався у с. Барсуки. Проживав у будинку місцевого дякона Никанора Лисневича, а наступного року одружився із його донькою¹⁴⁰. Займався кооперацією, господарством, орендою землі під посіви цукрового буряка для цукроварні, що слугувало певним прикриттям розвідувальної діяльності.

Ймовірно через конфлікт з І. Литвиненком-Морозенком, Я. Водяний виявив бажання діяти під безпосереднім керівництвом В. Змієнка¹⁴¹, а згодом поступово був відсторонений від активної розвідувальної роботи. У 1930-х рр. колишній холодноярський отаман працював бухгалтером у гміні с. Олексинці Кременецького повіту, обирався війтом¹⁴².

Важливою постаттю розвідувальної роботи ДЦ УНР у другій половині 1920-х рр. був згаданий вище Я. Гальчевський (Орловський), який у 1927 р. очолив контрольно-розвідувальний пункт у прикордонному м. Корці¹⁴³. Більшовицький уряд вимагав від поляків видачі Гальчевського, здійснював провокації, внаслідок чого той змушений був змінити прізвище на Войнаровський, а у 1930 р. пішов служити за контрактом до польського війська¹⁴⁴.

Із 1931 до 1933 р. розвідувальний пункт у Корці, а згодом резидентуру в Острозі очолював Я. Голюк (Малинівський, Маєвський)¹⁴⁵. За інформацією ДПУ, працюючи у Корці, він нібито

¹³⁸ Самоорганізація та громадське життя української еміграції в Польщі (друга половина 1925 р. – 1 вересня 1926 р.) // Вісті УЦК. – 1926. – Ч. 5. – С. 11.

¹³⁹ ГДА СБ України, ф. 6, оп. 1, спр. 75027, арк. 38–40.

¹⁴⁰ Там само, арк. 76.

¹⁴¹ Там само, арк. 85, 104, 120.

¹⁴² Там само, арк. 75, 85, 92, 107.

¹⁴³ ГДА СЗР України, ф. 1, спр. 12617, т. 15, арк. 78 зв.; т. 17, арк. 102.

¹⁴⁴ Там само, т. 6, арк. 142; *Руккас А.* Яків Гальчевський – український офіцер у війську Польському міжвоєнного періоду. – С. 101.

¹⁴⁵ ГДА СЗР України, ф. 1, спр. 12617, т. 8, арк. 81.

«скрутив голову з пам'ятника Пілсудському, за що був переведений в Острог, хоча поляки вимагали цілковитого відсторонення»¹⁴⁶.

Про складності комунікації з Я. Маєвським (Голюком) писав у листах до В. Змієнка та В. Сальського колишній адміністративний старшина Армії УНР Оникій Богун. Останній, уродженець с. Білоусівка Лохвицького повіту Полтавської губернії, учасник двох Зимових походів, що уцілів під Базаром, був двічі поранений і контужений у боях з більшовиками. Із 1927 р., після інтернування у Каліші, О. Богун, як військовий інвалід, проживав в Острозі, де й зустрівся з Я. Маєвським¹⁴⁷. Промовисту характеристику Голюку давали радянські спецслужби:

«Жорстокий. Підхід до нього неможливий. Він може взяти гроші і вбити агента»¹⁴⁸.

З Волині Я. Малинівський (Маєвський, Голюк) переїхав до Болгарії, ставши представником Міністерства військових справ УНР у цій країні, очолив «Українську громаду», працював секретарем Союзу українських організацій¹⁴⁹. Спровоковані ним боротьба за лідерство та грошове забезпечення призвели до роз'єднання уенерівської еміграції в Болгарії¹⁵⁰.

На початку Другої світової війни Я. Малинівський знову з'явився на Волині. У якості члена репатріаційної комісії він отримав повноваження вирішувати з представниками Німеччини питання евакуації за кордон німців-колоністів. Принагідно агітував українців, а кому й допомагав виїхати на територію зони

¹⁴⁶ Спецслужби УНР 20–30 років минулого сторіччя в архівних документах розвідки. – С. 30.

¹⁴⁷ Держархів Рівненської обл., ф. 33, оп. 4, спр. 51, арк. 1, 1 зв., 8, 9.

¹⁴⁸ ГДА СЗР України, ф. 1, спр. 7276, т. 1. Недайкаша Василь, арк. 104.

¹⁴⁹ Там само; ГДА СБ України, м. Рівне, ф. 5 (Р), оп. 1, спр. 3215, арк. 80 зв.–81.

¹⁵⁰ *Власенко В., Гузун В.* Національно-демократичне середовище міжвоєнної української еміграції в країнах Південно-Східної Європи // Сумська старовина. – 2016. – № XLVIII. – С. 25–49; *Жив'юк А.* Між ендеками й більшовиками: Микола Ніцкевич в українському націоналістичному русі 1920–1940-х рр. // З архівів ВЧК–ГПУ–НКВД–КГБ. – 2010. – № 2 (35). – С. 231–232.

німецького впливу¹⁵¹. Ті колишні діячі УНР, які наважилися це зробити, принаймні, змогли зберегти своє життя, як то Філоненко, що виїхав до Варшави¹⁵².

Початок Другої світової війни і вступ військ Червоної армії до Західної України кардинально змінили життя українців, а для багатьох колишніх повстанських отаманів ці події стали катастрофою. Встановлення тотального контролю над населенням західноукраїнських земель мало системний характер, знаменувалося боротьбою з «ворогами радянської влади», проведенням насильницьких виселень, діяльністю позасудових органів, спрощеним порядком ведення слідства і т. д. У шифро-телеграмах НКВС СРСР серед різних груп арештованих виокремлювалися «петлюрівці та учасники бандугруповань»¹⁵³. Серед тисяч заарештованих знаходимо Якова Водяного, Ананія Волинця. У вересні 1939 р. співробітники НКВС заарештували Якова Водяного. Вироком Військового трибуналу Київського особливого військового округу 7 лютого 1940 р. колишнього отамана засудили до розстрілу. Касаційну скаргу Військова колегія Верховного суду СРСР відхилила. Розстріляли Якова Водяного 10 травня 1940 р.¹⁵⁴

У жовтні 1939 р. заарештували Ананія Волинця, однак через 10 днів відпустили. Другий арешт настав у січні 1940 р. Вироком кримінальної колегії Вінницького обласного суду 31 січня – 2 лютого 1941 р. А. Волинця засудили до розстрілу. Касаційна скарга була відхилена і 14 травня 1941 р. отамана розстріляли. Родину виселили, їхню подальшу трагічну долю описав Роман Коваль. Донька отамана Таїсія вимушена була жити і померла у 90-річному віці у м. Томську (Росія)¹⁵⁵.

¹⁵¹ Держархів Рівненської обл., ф. Р-2771, оп. 2, спр. 4233, арк. 148; ГДА СБ України, м. Київ, ф. П., спр. 69848, т. 2, арк. 44.

¹⁵² *Філоненко П.* Збройна боротьба на Волині. – С. 35.

¹⁵³ Історія органів державної безпеки на Волині / наук. ред. М. М. Кучерепа; заг. ред. В. Мельникович. – Луцьк: Ініціал, 2012. – С. 46.

¹⁵⁴ ГДА СБ України, ф. 6, оп. 1, спр. 75027, арк. 240, 245.

¹⁵⁵ *Коваль Р.* Таїсія Ананіївна Калагурська-Волинець. – Режим доступу: <http://nezbornyma-naciya.org.ua/show.php?id=695>.

Я. Гальчевський воював з нацистами у складі польської армії, потрапив в полон, перебував у таборі полонених офіцерів під Берліном. Був звільнений завдяки клопотанню еміграційного уряду УНР в екзилі. Після цього колишній отаман виїхав на Холмщину, працював в Українському допомоговому комітеті. Долучилися отамани до українського повстанського руху у період німецько-радянської війни. Я. Гальчевський допомагав отаманові «Польської січі» Т. Бульбі-Боровцю. Будучи організатором Грубешівської української самооборони, у 1943 р. загинув від рук польських партизан. Співпрацював з Т. Бульбою-Боровцем, а з 1943 р. був в УПА Іван Трейко (псевдо «Дибов», «Немо»). Загинув 18 липня 1945 р. у бою з підрозділом НКВС у Майданському лісі Городницького району на Житомирщині¹⁵⁶.

Сергія Полікшу ув'язнювали нацисти, але він зміг врятуватися і у 1944 р. з родиною емігрував до Австрії, згодом до Німеччини та Канади, де й помер у 1970 р.¹⁵⁷ У мережі Інтернет зустрічається версія, що нібито Я. Малинівський, змінивши прізвище, помер у Львові у 1963 р., похований на Личаківському цвинтарі¹⁵⁸.

Григорія Щербанюка заарештували у 1945 р., помер колишній отаман у рівненській в'язниці¹⁵⁹. Постановою Військового трибуналу військ НКВС від 22 січня 1945 р. справа була закрита у зв'язку зі смертю обвинувачуваного. Рішенням прокуратури Рівненської області від 15 лютого 1993 р. був реабілітований. Однак вже у листопаді 1994 р. за поданням УСБУ по Рівненській області висновок про реабілітацію прокуратура скасувала¹⁶⁰.

¹⁵⁶ Жив'юк А. Повстанський отаман Іван Трейко: зб. наук. пр. за матер. Всеукр. наук.-практ. конф. «Тарас Бульба-Боровець – син землі польської» (присвячений 110-річчю від дня народження Тараса Бульби-Боровця). – Березне, 2018. – С. 18–20.

¹⁵⁷ Онуфрійчук І. Полікша Сергій // Літопис Волині. – 1972. – Ч. 10–11. – С. 167–168.

¹⁵⁸ Нове про отамана Якова «Байду» – Голюка. – Режим доступу: <http://nezborguta-naciya.org.ua/show.php?id=793/>.

¹⁵⁹ ГДА СБ України, м. Рівне, ф. 4(Р) Основний, оп. 1, спр. 5408, арк. 65–67.

¹⁶⁰ Там само, арк. 69–72.

На жаль, до сьогодні частина повстанських отаманів залишаються nereабілітованими, доля багатьох з них ще залишається невідомою.

Висловимо сподівання, що відкриття архівів комуністичних спецслужб допоможе науковцям реконструювати життя і реабілітувати тих, хто боровся за Українську державу.

Отже, поразка Української національно-демократичної революції та трагедія Другого Зимового походу зумовила перехід повстанських отаманів на територію прикордонного Волинського воєводства, що знаходилося у фокусі польсько-радянського протистояння і зіткнення різних світоглядів і відмінних систем – радянської та західної. Окремі з повстанських отаманів до середини 1920-х рр. продовжували ризиковані повстанські рейди на радянську територію, а згодом долучилися до розвідувальної діяльності УНР, працювали на контрольно-розвідувальних пунктах у волинському прикордонні. Інші намагалися адаптуватися, займаючись політичною, громадською роботою. Початок Другої світової війни і прихід на Західну Волинь військ Червоної армії зумовили нові виклики перед повстанськими отаманами. Більшість з тих, хто лишився на цій території, потрапили під більшовицькі репресії.

REFERENCES

1. Arkhireiskyi, D., and Chentsov, V. (1999). Vlada i selianstvo v Ukraini u 20-ti rr. *Z arkhiviv VUChK–HPU–NKVD–KHB. – From archives of VUChK–GPU– NKVD–KGB*, 1/2, 87–127 [in Ukrainian].
2. Chebotariy, M. *Vyzvolni zmahannia ochyma kontrrozvidnyka*. Kyiv: Tempora, 2003 [in Ukrainian].
3. Chentsov, V.V. (2000). Politychni represii v Radianskii Ukraini v 20-ti roky. [Political repression in Soviet Ukraine in the 1920s]. (*Extended abstract of Candidates thesis*). Dnipropetrovsk [in Ukrainian].
4. Didkovskiy, A. (1961). *Spohady. Nakladom avtora* [in Ukrainian].
5. Doroshenko, M. (2015). *Stezhkamy Kholodnoiorskymy. Spohady: 1918–1923 rokiv*. Kyiv: FOP Stebeliak [in Ukrainian].
6. Drazhevska, L., Liviyska-Kholodna, N. and Chykalenko, L. (Comps.). (1956). *Symon Petliura. Statti, lysty, dokumenty*. Vol. I. Niu-York: UVAN [in Ukrainian].

7. Eideman, R. and Kakurin, M. (1928). *Hromadianska viina na Ukraini*. Kharkiv: Derzh. vyd-vo Ukrainy [in Ukrainian].
8. Faizulin, Ya. (2016). Maiuchy u Perspektyvi rozstril, zrozumiv: symuliatsiia bozhவில்lia mozhe staty dlia mene poriatunkom, from: http://gazeta.ua/articles/history-journal/_mayuchi-v-perspektivi-rozstril-zrozumiv-simulyaciya-bozhevillya-mozhe-stati-dlya-mene-poryatunkom/723974 [in Ukrainian].
9. Filonenko, P. (1958). *Zbroina borotba na Volyni (Spomyn uchasnyka)*. Vinnipeh, Kanada: Nakladom Volynskoho Vydavnychoho fondu [in Ukrainian].
10. Golinkov, D. (1986). *Krushenie antisovetskogo podpolya v SSSR*. Vol. 2. (4th ed.). Moskva: Politizdat [in Russian].
11. Hunchak, T., Drazhevsk, L., Yosypshyn P. and Livytska-Kholodna, N. (Comps.). (1979). *Symon Petliura. Statti, lysty, dokumenty*. Vol. II. Niu-York: UVAN [in Ukrainian].
12. Ivanushchenko, H.M. (Ed.). (2011). *Povstanskyi rukh 20-kh – 30-kh rr. XX st. na Sumshchyni*. Vol. 1. Sumy: FOP Natalukha A.S [in Ukrainian].
13. Kaliberda, Yu. (2011). Ivan Treiko: povstanskyi otaman (1917–1921), heneral-khorunzhyi UPA (1940–1945). *Voienna istoriia – Military history*, 1, 75–80 [in Ukrainian].
14. Kotliar, Yu.V. (2003). *Povstanstvo. Selianskyi rukh na Pivdni Ukrainy (1917–1925)*. Mykolaiv and Odesa : «TOV ViD» [in Ukrainian].
15. Koval, R. (1998). *Otamany Haidamatskoho kraiu. 33 biohrafii*. Kyiv: Pravda Yaroslavychiv [in Ukrainian].
16. Koval, R. (2006). «Ukraina... Chomu tse slovo take boliuche?!» In. *Yurii Horlis-Horskyi. Kholodnyi Yar*. Kyiv, Lviv, Drohobych: Vydavnycha firma «Vidrodzhennia» [in Ukrainian].
17. Koval, R. and Zavalniuk, K. (2002). *Trahediia otamana Volynetsia*. Kyiv: Diokor [in Ukrainian].
18. Koval, R.M. (Ed.). (1996). *Heroizm i trahediia Kholodnoho Yaru. Zbirnyk materialiv i spohadiv*. Kyiv: Nezbornyma natsiia [in Ukrainian].
19. Koval, R. Taisiia Ananiivna Kalahurska-Volynets. Retrieved June 7, 2019, from: <http://nezbornyma-naciya.org.ua/show.php?id=695> [in Ukrainian].
20. Kovalchuk, M. and Vovk, O. (2009). Pidpolkovnyk armii UNR, heneral-khorunzhyi UPA Leonid Stupnytskyi: storinky biohrafii. *Viiskovo-istorychnyi almanakh*, 1, 2–38 [in Ukrainian].

21. Krasnosiletskyi, D. (2006). Povstansko-pidpilna diialnist Yakova Halchevskoho na Pravoberezhnii Ukraini (druha polovyna 1922–1925 rr.). *Naukovi zapysky Vinnytskoho derzhavnoho universytetu imeni Mykhaila Kotsiubynskoho. Serii: Istoriiia – Scientific Notes of Vinnytsia Mykhailo Kotsiubynskiy State Pedagogical University. Series: History*, 10, 80–86 [in Ukrainian].
22. Krasnosiletskyi, D. (2007). «Otamanshchyna» Pravoberezhnoi Ukrainy pochatku 1920-kh rokiv: sotsialnyi sklad, politychna spriamovanist, meta ta metody borotby. *Naukovi zapysky. Seriiia «Istorychni nauky», Kirovohradskiy derzh. ped. un-t im. Volodymyra Vynnychenka*, 10, 111–116 [in Ukrainian].
23. Krasnosiletskyi, D.P. (2007). Antybilshovytskyi rukh selian v pravoberezhnii chastyni USSR u 1920–1924 rokakh. [The anti-Bolshevik movement of peasants in the right-bank part of the USSR in 1920–1924]. (*Candidates thesis*). Kamianets-Podilskiy [in Ukrainian].
24. Kucherepa, M.M. (Ed.) (2012). *Istoriiia orhaniv derzhavnoi bezpeky na Volyni*. Lutsk: Initsial [in Ukrainian].
25. Liutyi-Liutenko, I. (2015). *Otaman I. Liutyi-Liutenko. Vohon z Kholodnoho Yaru. Spohady*. Kyiv: FOP Stebeliak [in Ukrainian].
26. Maiboroda, O. Nove pro otamana Yakova «Baidu» – Holiuka. Retrieved May 12, 2020, from: <http://nezboryma-naciya.org.ua/show.php?id=793/> [in Ukrainian].
27. Mytrofanenko, Yu. *Ukrainska otamanshchyna 1918–1919 rokiv*. (third ed.). Kropyvnytskyi: Imeks-LTD, 2016 [in Ukrainian].
28. Onufriichuk, I. (1972). Poliksha Serhii. *Litopys Volyni*, 10–11, 167–168 [in Ukrainian].
29. Podkur, R.Yu. (2005). Zbroinyi vystup yak radykalna forma oporu rianskii vladi v USSR v 1920-ti – pochatku 1930-kh rr. (za materialamy VUChK–HPU). *Istoriiia Ukrainy. Malovidomi imena, podii, fakty*. Kyiv: Instytut istorii Ukrainy NAN Ukrainy, 31, 90–102 [in Ukrainian].
30. Rukkas, A. (2000). Yakiv Halchevskiy – ukrainskyyi ofitser u viisku Polskomu mizhvoiennoho periodu. *Moloda natsiia*, 4, 93–128 [in Ukrainian].
31. Rukkas, A. (2013). Vin stoiav na choli viiskovoi rozvidky UNR u mizhvoiennyi period: zhyttia ta diialnist sotnyka Vasyliia Nedaikashi. *Viiskovo-istorychnyi merydian*, 2, 86–96. Retrieved May 21, 2020, from: https://vim.gov.ua/pages/_journal_files/09.07.2013/pdf/86-96.pdf: [in Ukrainian].

32. Savchenko, V.A. (2011). *Atamanshchyna*. Kharkov: Folyo [in Ukrainian].
33. Shandruk, P. (1999). *Syla doblesti. Memuary*. Kyiv: Vyshcha shkola [in Ukrainian].
34. Shatailo, O. (2000). *Heneral Yurko Tiutiunyk*. Lviv: Svit [in Ukrainian].
35. Shcherbatiuk, V. (2010). Vysvitlennia selianskoho povstanskoho rukhu 1917–1921 rr. u pratsiakh radianskykh voienachalnykiv – uchasnykiv revoliutsiinykh podii. *Z arkhiviv VUChK–HPU–NKVD–KHB – From archives of VUChK–GPU–NKVD–KGB*, 2, 379–402 [in Ukrainian].
36. Shevchuk, V. (1989). Mnogokratno ispyitan. *Sbornik KGB SSSR*, Noyabr, 138, 55–62 [in Russian].
37. Sidak, V. (1998). Natsionalni sluzhby v period Ukrainskoi revoliutsii 1917–1921 rr. from: <http://www.e-reading.club/book.php?book=1002107> [in Ukrainian].
38. Sidak, V.S. (Ed.). (2000). «Zakordot» v systemi spetssluzhb radianskoi Ukrainy. *Zbirnyk dokumentiv*. Kyiv: Vyd-vo NA SBU [in Ukrainian].
39. Spetssluzhby UNR 20–30 rokov mynuloho storichchia v arkhivnykh dokumentakh rozvidky (2017). Kyiv. from: <https://szru.gov.ua/uploads/files/news-gal-arhiv/specsluzbi-unr-20-30-rokiv.pdf>: [in Ukrainian].
40. Sribniak, I.V. (2001). Diialnist Partyzansko-povstanskoho shtabu pry Holovnij komandi viisk UNR u 1921 r. *Ukrainskyi istorychnyi zhurnal – Ukrainian Historical Journal*, 5, 107–120 [in Ukrainian].
41. Stehnii, P.A. (2000). Selianski povstannia v Pravoberezhnij chastyini USRR u 1921–1923 rr. (na materialakh petliurivskoho rukhu). [Peasant uprisings in the Right Bank part of the USSR in 1921–1923 (on the materials of the Petliura's movement)]. (*Candidates thesis*). Kremenchuk [in Ukrainian].
42. Stetsiuk, T.V. (2009). Ananii Volynets-orhizator povstanskoho antybilshovytskoho rukhu na Podilli doby UNR (1919–1920 rr.). from: <http://www.info-library.com.ua/books-text-11003.html> [in Ukrainian].
43. Tynchenko, Ya. (2007). *Ofiterskyi korpus Armii Ukrainskoi Narodnoi Respubliky (1917–1921)*. Kyiv: Tempora [in Ukrainian].
44. Valiiskyi, A. (1961). Povstanskyi rukh v Ukraini v rokakh 1917–1922. *Visti kombatanta*, 4, 12–16 [in Ukrainian].
45. Vasylenko, V. (2017). Politychni represii uchasnykiv antybilshovytskoho rukhu v Ukraini (1917–1925 rr.): arkhivni kryminalni spravy svidchat.

Z arkhiviv VUChK–HPU–NKVD–KHB. – From archives of VUChK–GPU–NKVD–KGB, 1, 113–314 [in Ukrainian].

46. Vasylenko, V.M. (2019). Arkhivno-kryminalni spravy yak dzherelo vyvchennia represii bilshovytskoho rezhymu proty uchasnykiv povstanskoho rukhu za vidnovlennia UNR. [Archival and criminal cases as a source for studying the repression of the Bolshevik regime against the participants of the rebel movement for the restoration of the UNR]. (*Candidates thesis*). Drohobych [in Ukrainian].
47. Verstiuk, V.F., Skalskyi, V.V, end Faizulin, Ya.M. (Comps.). (2011). *Yurii Tiutiunnyk: vid «Dviiky» do HPU. Dokumenty i materialy*. Kyiv: DUKh I LITERA [in Ukrainian].
48. Veryha, V. (1995). *Lystopadovyi reid*. Kyiv: Vydavnytstvo im. Oleny Telihy [in Ukrainian].
49. Vlasenko, V. and Huzun, V. (2016). Natsionalno-demokratychnе seredovyshe mizhvoiennoi ukrainskoi emihratsii v krainakh Pivdenno-Skhidnoi Yevropy. *Sumska starovyna*, XLVIII, 25–49 [in Ukrainian].
50. Vronska, T.V. (2008). *Dialnist polskoi rozvidky na terenakh USRR u 20-i roky XX st. Ucrainica Polonica*. Kyiv and Zhytomyr, 2, 85–98 [in Ukrainian].
51. Vyshnivskiy, O. (1973). *Povstanskyi rukh i otamaniia*. Zbirnyk. Ditroit, Michihen [in Ukrainian].
52. Zashkilniak, L. and Krykun, M. (2002). *Istoriia Polshchi: vid naidavnishykh chasiv do nashykh dniv*. Lviv: Lviv. nats. un-t im. Ivana Franka [in Ukrainian].
53. Zavalniuk, K.V. (2005). *Provisnyky voli [povstanskyi rukh na Podilli u personaliiakh (20-ti roky XX st.)]*. Lityn: «Litynska raidrukarnia» [in Ukrainian].
54. Zhyviuk, A. (2006). Samostrilivska desiatka. In: *Reabilitovani istoriiei. Rivnenska oblast*. (Vol. 1). Rivne: VAT «Rivnenska drukarnia», 351–358 [in Ukrainian].
55. Zhyviuk, A. (2010). Mizh endekamy y bilshovykamy: Mykola Nitskevych v ukrainskomu natsionalistychnomu rusi 1920–1940-kh rr. *Z arkhiviv VChK–HPU–NKVD–KHB – From archives of VUChK–GPU–NKVD–KGB, 2, 212–236 [in Ukrainian].*
56. Zhyviuk, A. (2018). Povstanskyi otaman Ivan Treiko. Abstracts of Papers '2018: *Taras Bulba-Borovets – syn zemli poliskoi*. Berezne (pp. 18–20) [in Ukrainian].

57. Zhyviuk, A. and Marchuk, I. (2006). Politychni represii totalitarnoi doby na Rivnenshchyni: vid «chervonoho teroru» do borotby z inakodumt-siamy. In: *Reabilitovani istoriieiu. Rivnenska oblast.* (Vol. 1). Rivne: VAT «Rivnenska drukarnia», 8–78 [in Ukrainian].
58. Zolotarov, V. (2014). Zhertva «beriivskoi vidlyhy»: storinky biohrafii kapitana derzhavnoi bezpeky Hryhoriia Arkadiiovycha Kliuvhanta-Hryshyna. *Z arkhiviv VUChK–HPU–NKVD–KDB. – From archives of VUChK–GPU–NKVD–KGB*, 2, 407–442 [in Ukrainian].

Davydyuk R. Otamans of Dnieper region in Volyn Voivodeship: insurgent raids, intelligence, politics, public life

The aim of the study. The scientific article analyzes the activities of the insurgent otamans in the territory of Western Volyn, which under the terms of the Riga Peace Treaty became part of Poland. It is proved that a large part of the soldiers of the Ukrainian People's Republic Army, released from internment camps, were stationed here, and groups were formed to switch to the Soviet side. The increased attention of the Bolsheviks to the Volyn frontier was a result of plans to use this territory in the struggle against Poland.

The research methodology is based on methods of analysis and systematization, which allowed to trace the specifics of the insurgent otamans' adaptation to the life of Volyn Voivodeship, to clarify their relations with the Polish authorities, the features of socio-political activity, and to highlight the efforts of Bolshevik special services to control the actions of otamans, to organize assassination attempts on them and persecute families who remained on the Soviet side. The method of prosopography was implemented in finding out the names of the insurgent otamans.

The scientific novelty of the article is the introduction of archival documents of special services into scientific circulation, which made it possible to find out the influence of the Dnieper region insurgent otamans on the development of life on the Volyn border.

Conclusions. By autumn of 1921, the anti-Bolshevik insurrectionary struggle was focused on the preparation and conduct of the Second Winter Campaign. After its defeat, some of the surviving fighters joined the camp of the Dnieper region political emigration in Poland, some otamans dared risky campaigns across the border. The insurgents, who, despite obstacles from the Polish authorities, settled in Volyn Voivodeship, adapted differently to the new life. Some of them, who had the support of Volodymyr Oskilko, were mostly loyal to the Polish authorities. After the May coup of 1926, the insurgent otamans joined a network of special reconnaissance points on the Volyn border, set up with the assistance of the Polish «dwojka». The establishment of Bolshevik rule in the West Volyn

region in 1939 led to the arrests and persecution of insurgent otamans. Most of those who left for the sub-German occupation territory survived.

Key words: insurgent movement, otamans, Dnieper region, Poland, Volyn Voivodeship, interwar period, frontiers, repressions.

<https://doi.org/10.15407/vuchk2020.02.170>

УДК 929(477)Матвій Герзон

Вадим ЗОЛОТАРЬОВ*

«Незаплямований боєць партії»: сторінки біографії капітана державної безпеки Матвія Михайловича Герзона

Мета статті – на підставі документів особової та архівно-кримінальної справи М. Герзона, оперативних документів ДПУ–НКВС УРСР дослідити особливості діяльності секретно-політичного відділу по проведенню репресій серед інтелігенції, партійної верхівки та духовенства на Донбасі, Одеській області у 1931–1937 рр. та в УРСР у липні–листопаді 1937 р. З’ясувати особистий внесок М. Герзона у фальсифікації кримінальних справ проти радянських громадян і обставини, за яких він був репресований.

Методологія та методи. Відтворюючи основні етапи біографії М. Герзона, автор використав антропологічний та просопографічний підхід. Для реалізації зазначеної мети були застосовані біографічний, проблемно-хронологічний, конкретно-пошуковий, історико-генетичний методи, а також методи психологічної та історичної реконструкції.

* *Золотарьов Вадим Анатолійович* – кандидат технічних наук, доцент кафедри інформаційно-мережної інженерії Харківського університету радіоелектроніки; ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-6414-755X>; V.Zolotaryov@gmail.com.